

STARI I NOVI KRLEŽA

DAVOR KAPETANIĆ

(University of Washington, Slavic Languages and Literature, Seattle)

UDK 886.2.09 Krleža, M.

Pregledni članak

Primljen: 19. IX. 1995.

SAŽETAK Članak »Stari i novi Krleža« sastoji se od četiri poglavlja: u prva tri autor citira i komentira niz manje poznatih tekstova Miroslava Krleže; uglavnom se radi o uredničkim prospektima i najavama u vezi s časopisima koje je Krleža uređivao (Plamen, Književna republika) ili samo namjeravao pokrenuti (Oganj); u četvrtom poglavlju analizirana je geneza Krležine ideje o tiskanju knjige *Tri urednika*, od koje je pisac u zadnji tren odustao, unijevši neke od tekstova planiranih za tu knjigu u polemičko djelo *Moj obračun s njima*. Premda većina Krležinih tekstova koje autor donosi u ovom radu nema posebnu književnu vrijednost, veliko je njihovo dokumentarno značenje za rekonstruiranje cjelovite Krležine intelektualne djelatnosti. Neki od citiranih Krležinih tekstova mogu se shvatiti kao sažeti književnoprogramatski iskazi, jer sadržavaju i izjašnjenja u vezi s estetičkim, etičkim i političkim pitanjima. Drugi citirani tekstovi važni su za razumijevanje Krležinih polemika, na primjer, *Prospekt za polumjesečnik Plamen* iz g. 1919 (sastavljen u suautorstvu s drugim urednikom *Plamena* Augustom Cesarcem) koji je bio karika u lancu duge polemike između urednikâ *Plamena* i Dragutina Prohaske. Neki pak tekstovi informiraju o razvoju i mijenama pojedinih Krležinih književnih planova. Najava, na primjer, iz *Plamena* br. 13, kojom se obećava skori izlazak »*Hrvatskoga boga Marsa*, historičkoga romana u 4 dela«, odražava jednu prolaznu fazu Krležinih razmišljanja o književnoj formi vlastite »domobranske« proze.

Ovaj članak iznosi na vidjelo i dodatne potvrde o nekim Krležinim tekstovima koji su javnosti predstavljeni samo usmeno, ali o njima postoje zapisi drugih autora, zatim najave naslova koji nisu ostvareni, a u poglavlju o Krležinoj suradnji s *Novom Evropom* doneseni su novi podaci o uredničkim intervencijama u autorovim rukopisima. Možda je najzanimljiviji u tom pogledu slučaj poznate *Pjesme iz hrvatske krčme*, koju je urednik *Nove Evrope* Milan Čurčin na više mjesta mijenjao, očito uz Krležino znanje i odobrenje (promjene su ostale i u kasnijim izdanjima pjesme).

Naslovna sintagma označuje građu Krležinih različitih tekstova, koji se sada, uz uvodne komentare, prvi put ili objavljuju ili ponovno izdaju kao doprinos točnijem i detaljnijem poznavanju piščeva života i djela u razdoblju između 1919. i 1930. godine. To su Krležini autografi, književni prospekti i oglasi, časopisno-uredničke napomene i bilješke te pisma, dakle materijal poglavito dokumentarne vrijednosti koji je dosad ostao izvan istraživačkog uvida.

Najvećim se dijelom ova građa odnosi na *Plamen* i *Književnu republiku* te na Krležinu suradnju u »Novoj Evropi«, stoga je raspoređena tako da su prva tri poglavlja naslovljena – isključivo u smislu kronoloških odrednica – prema naslovima spomenutih časopisa, dok je četvrti naslovljen prema Krležinoj nezavršenoj knjizi *Tri urednika*, koja se u prilogu tog poglavlja objavljuje. S obzirom na faktografsku svrhu objavljivanja, svi se Krležini tekstovi donose u autentičnoj reprodukciji, bez ikakvih zahvata ili promjena, a to se odnosi i na građu upotrijebljenu u uvodnim komentarima.

I. »PLAMEN« (1919)

(Prospekt za polumesečnik »Plamen«. – Oglas kompleta »Plamena«. – »Hrvatski bog Mars« domobranski historički roman. – Poslije zabrane »Plamena«)

U prilogu desetog broja *Plamena*, od 15. svibnja 1919., urednici Krleža i Cesarec objelodanjuju poseban letak koji je, tiskan na žučkastom papiru u formatu časopisa, naslovljen *Svima koji misle i osećaju u sebi Čoveka*, a u nadnaslovu označen kao *Prospekt za časopis 'Plamen'*.¹ Nadnaslov, dakako, određuje karakter i posebnu dokumentarnu vrijednost ovog letka, koji su autori zaboravili i koji je – nikad poslije pretiskan – ostao jamačno potpuno neprimijećen u literaturi o časopisu.

Pisan kao poziv na pretplatu i obavijest o nužnom povišenju prodajne cijene zbog porasta tiskarskih troškova, taj prospekt, međutim, po sadržajnim i stilskim označnicama znatno prelazi takvu svoju osnovnu reklamnu funkciju. U njemu je, naime, sažeto izrečeno gotovo sve o estetskim i političkim stavovima koje je *Plamen* u tijeku svoga dotadašnjeg izlaženja zastupao i koji su trebali biti slijeđeni ubuduće. Dakako, znatiželjni istraživač tu će lako razabrati osporavačke topose pa i polemičku intonaciju manifestne *Hrvatske književne laži* iz prvog broja *Plamena*. Ipak, razlika je temeljne prirode i u toj korelaciji govori u prilog samosvojnosti prospekta, budući da je njegov kritički sustav lociran isključivo u aktualnim okolnostima, ondašnjoj političko-društvenoj i književnoj zbilji, a djelatna poanta – afirmacija nove umjetnosti, s *Plamenom* kao »ostvarenjem Novoga u svim njegovim izrazima«. *Plamen* je, samosvijesno obznanjuju njegovi urednici, više od pukog časopisa: kao »jedina internacionalna revija u Jugoslaviji« on istodobno »znači raskrsnicu u historiji jugoslaven-ske književnosti«, točnije demarkaciju prema njezinoj osrednjosti i provincijalizmu, kojima na djelu suprotstavlja individualizam i univerzalizam.² U tom smislu, *Plamen* je opisan prije svega kao čin totalne duhovno-obnovne angažiranosti, formula opredjeljenja za budućnost i put prema pobjedi »velike stvaralačke svesti«. A prema tim odrednicama uglavnom je uobličen i Krležin oglas kompleta *Plamena* iz 1923., koji se sada zajedno s prospektom prvi put ponovno objavljuje u prilogu.

Sa značenjem, dakle, uredničkog programskog samoočitovanja, odnosno tekućeg projašnjenja orijentacije i distinkcije *Plamena*, prospekt je relevantna dopuna sadržaja i materijala časopisa, u stvari njegov nerazdvojni dio, ali usto je i autentičan izvor za cjelovitiju raspravu o pitanjima iz kruga Krležine i Cesarčeve književne 1919. godine i hrvatskog književnog ekspresionizma. A upravo na toj razini, dodajmo i to, prospekt pripada i njihovom polemičkom razračunavanju s Dragutinom Prohaskom. Pošto se u travnju 1919., kako je poznato, ta polemika iscrpila rasprom o bogumilskom pokretu, do njezina produžet-

¹ Letak nije potpisan, ali je, očito, nastao u suradnji obojice urednika *Plamen*, pa ga u autorskom smislu zato valja uzeti kao njihov zajednički rad.

² Na ovoj liniji »jugoslavenske književnosti« prospekt se približava drugoj redakciji *Hrvatske književne laži*, koja je, s oznakom da potječe iz 1924., prvi put objavljena u sklopu teksta Krležinog nastupa na Izvanrednom plenumu Saveza književnika Jugoslavije (*Tekst govora u okviru diskusije, Republika*, 10/1954, 11–12, 829–857). Kako je pak Krleža, po vlastitom iskazu, još u veljači 1919. spremao nastavak »članka o našoj književnoj laži« (*Moj obračun s njima*, Zagreb, 1932, 118), nije isključeno da je taj neobjavljeni (a tada možda još i nedovršeni) nastavak iskoristio za spomenutu drugu redakciju esaja koja se, međutim, tekstualno toliko razlikuje od prve da se mora uzeti kao posebno djelo i koja, što je važno upozoriti, obuhvaća kao novum ideju o »jugoslavenskoj kulturnoj tradiciji« (usp. Vlaho Bogišić, *Djed, unuk i vila, Studentski list*, 1988, 9[972], 28). U vezi s tim, možda nije posve neopravdano pretpostaviti posljedičnu relaciju između pripremanog nastavka *Hrvatske književne laži* i prospekta, u kojem se odnosna ideja našla upisana preko Krležina autorskog prinosu, i tako ga povezati s redakcijom (ili novim tekstom) esaja iz 1924.

ka i zaključka dolazi tijekom srpnja, kada je Prohaska pamfletom *Književna tajgetska pećina* (*Jugoslavenska njiva*, 3/1919, 27, 433–434) – u kojem osnovno figurira optužba o »poznavanju i žurnom presađivanju njemačke savremene ekspresionističke škole« – iznudio Krležin i Cesarčev redakcijski potpisan odgovor *Našem prijatelju Amicusu* (*Plamen*, 1/1919, 14, 75–76). Prohaskin tekst, a to je dosad bilo previđeno u relevantnoj literaturi o predmetu, prikaz je samog prospekta koji se tako – objašnjavajući usto pozicije istaknute u Krležinu i Cesarčevu odgovoru – javlja kao neizostavna spojnica čitave polemike ili, točnije rečeno, podjednako kao neposredan povod i kao tumač njezine završne etape.

S druge strane, naglašen trenutkom svoje pojave, tj. pri kraju prvog i uoči početka drugog polugodišta izlaženja *Plamena*, a isto tako i iskazima u njegovom tekstu, prospekt također svjedoči o čvrstom uvjerenju obojice urednika u doduše ne sasvim nesmetani, ali ipak dulji život časopisa. Korespondentan je tom uvjerenju svakako i Krležin plan da u nakladi časopisa, u posebnom izdanju objavi *Hrvatskog boga Marsa* tada još kao povijesni roman u četiri dijela, kako to stoji u oglasu na unutarnjoj stranici zadnjeg lista ovitka trinaestog broja *Plamena* od 1. srpnja 1919. Kako ovaj oglas – s daljnjim podatkom o skorom izlasku prvog dijela romana pod naslovom *Hodna satnija* (što se najvjerojatnije može uzeti kao prva najava *Kraljevske ugarske domobranske novele* – doista dopunjuje i pojašnjava poznate Krležine kasnije informacije o genezi i izdavačkoj povijesti ciklusa,³ zavređuje da se ovdje ponovno navede:

»U štampi:

M. Krleža: Hrvatski bog Mars

domobranski historički roman u 4 dela. – Celi roman obasizae

oko 50 štampanih araka – Prvi deo *Hodna satnija* izlazi

koncem ovoga meseca.«

U stvari, u vrijeme objavljivanja prospekta i ovog oglasa, Krleža je intenzivno zaokupljen radom na *Hrvatskom bogu Marsu* te, kako se pozivom na još jedan, za kronologiju ciklusa novi podatak može utvrditi, dne 19. lipnja završava *Baraku pet Be*.⁴ Koliko je pak poodmaklo tiskanje *Hodne satnije*, nemoguće je reći; poznato je, međutim, da je u slijedu hapšenja Sime Miljuša u Zagrebu 15. srpnja, koje je svakako bilo znakom score iduće akcije režima,⁵ već 8. kolovoza *Plamen* zabranjen, zajedno s tjednikom *Istina*, a taj prisilni kraj časopisa sigurno je automatski doveo i do prekida posla oko prve izdavačke realizacije ciklusa. U izvjesnosti zabrane i, može se pretpostaviti, u nakani da izbjegne njezine druge eventualne posljedice, Krleža odlazi u Selce, gdje se po vlastitom iskazu nalazio već »polovinom augusta«, a potom, u rujnu, putuje u Požegu, odakle se, nakon tamošnjeg hapšenja i kažnjavanja izgonom, sredinom mjeseca vraća u Zagreb,⁶ otprilike istodobno kad

³ Usp. Krležine tekstove *Piščeva opaska* (*Kritika*, 2/1921, 5, 160 – objavljeno kao bilješka pod crtom uz novelu *Domobran Jambreki*) i *Napomena o Hrvatskom Bogu Marsu* (*Književna republika*, 1/1923, 2–3, 99–102).

⁴ Vidi bilješku br. 4 u poglavlju *Nova Evropa*.

⁵ Hapšenje Sime Miljuša, prvo u tzv. Diamantsteinovoj aferi, bilo je izravno povezano s *Plamenom*, i na sasvim određen način moglo je signalizirati njegovu skoriju zabranu. Prema sačuvanoj političkoj evidenciji, naime, Miljuš je među ostalim bio optužen »da je dao za *Plamen* 20.000 kruna, a za *Istinu* 40.000« te »da je godine 1918. u Zagrebu sa Miroslavom Krležom pokrenuo časopis *Plamen* koji je pisao u čisto komunističkom duhu« (Dr. Slavoljub Cvetković, *Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919–1928*. Beograd, 1966., str. 44). U konzekvenciji ovih podataka, kao i na temelju Krležinih dnevnčkih zabilježaka (*Zapisi sa Tržića*, Sarajevo, 1988., posebno str. 34), te činjenice da je August Cesarec, uz ostalo, bio aktivni član Udruženja akademske socijalističke omladine, kojem je do samog hapšenja Miljuš predsjednik, čini se da je u čitavom kompleksu *Plamena* Miljuš imao važniju ulogu negoli je to poznato i istraženo.

⁶ Usp. Krležin dnevnički zapis *Izlet u Panoniju* (*Republika*, 10/1954, 4, 272). Prigodom kasnijeg objavljivanja u knjizi *Davni dani* (Zagreb, 1956., str. 522) Krleža ispušta iz zapisa datacijski podatak o svom boravku u Selcima,

njegov suurednik u *Plamenu* i suautor prospekta, August Cesarec, nakon što se prethodno sklonio u Beograd, emigrira u Beč i Prag.

što bi se moglo uzeti kao razlog da se taj boravak uopće i ne spominje u postojećim biografskim radovima. Vrijedno je pritom upozoriti da i u svojim dnevničkim sjećanjima iz 1965. Krleža navodi mjesec kolovoz u vezi s boravkom u Selcima, a zbivanja i atmosferu oko zabrane *Plamena* iskazuje kao »svoju posljednju krizu velikog stila« (*Zapisi sa Tržića*, Sarajevo, 1988., str. 27 i 34). S druge strane, dodajmo i to, nakon zabrane Krleža nije izgnan iz Zagreba – kako se to obično navodi – nego iz Požege, što, uostalom, sasvim jasno proizlazi iz zapisa *Izlet u Panoniju*. Po tadašnjim zakonima drukčije se nije ni moglo dogoditi, budući da se kazna izгона odnosila samo na mjesto zatečenog boravka (u Krležinom slučaju to je bila Požega), a ne na mjesto rođenja i zavičajnosti (Krleži je to Zagreb).

Svima koji misle i osećaju
u sebi Čoveka!

Naš vek znači prelom i raskrnicu zemljine historije. Svi orkani poriva i sve tišine čežnja svijui prošlih generacija na zemlji čitavoj, dva dela i sve namere čovečje u svim delovima kulture gomilaju se danas električnom snagom u časove ove u kojima svi mi živimo, skupljaju se u dva protivna pola i izazivaju sukobom svojim Plamen u kome treba da izgori sve u životu negativno, sve životnom napretku protivno.

Naš vek znači raskrnicu našega puta u večnost, znači prelaz idela u realnost. Do danas smo silazili, od danas treba da uzlazimo! I zato sva sadašnjost i budućnost čovečja kategorično zahtevaju od nas da svu svoju dušu stavimo u službu njihovu i maknemo novome životu, novim vrednotama životnim sve prepreke s puta.

Kao izraz budućnosti i ovoga vremena koje se kao orkan diže da zasipa sve lažne puteve kojima čovečanstvo nije stiglo nikuda do u krvave ponore svetskoga internacionalnog klanja – i da otkrije svetle puteve kojima će stići na vrhove i u zatišje novih sređenih lepota društvenih i ličnih, javlja se revija »Plamen«.

Šta znači »Plamen« u zemlji u kojoj studeni vior nazadnjaštva šiba po svim dušama željinim prevrata čovečje sporosti u najbrži tempo razvitka, šta znači on u zemlji koja u Evropi prisvaja sebi pravo da je pismena, a svu njezinu kulturu danas predstavljaju detinjasti duševno-lokalni listovi kao »Savremenik«, »Književni jug« i »Jugoslavenska Njiva« – sveto trojstvo pokojne ideologije XIX. veka?

Za one kojima je patriotizam, zavit u svetački barjak i u trikoloru, najveća životna filosofija, on ne znači ništa; za one koji bez predrasuda misle i u sebi Čoveka osećaju, za one koji iskreno uviđaju potrebu da u sebi i u društvu prevladaju sve sponse, sve laži, sve nepravde, sve plitkosti, sve gluposti – te time ubrzaju pročišćenje životnog smisla i rođenje novog životnog oblika, on znači sve.

»Plamen« znači raskrnicu u historiji jugoslavenske književnosti koja do danas većim svojim delom nije bila do književnost provincijalna; »Plamen« prelazi sve granice nacionalističkih tradicija, on je univerzalan u svom individualizmu i individualističan u svojoj univerzalnosti.

Polazeći s osnova potpune jednakopravnosti i slobode svakog čovečjeg stvaranja koje životu na čitavoj zemlji daje novi plus snaga i vrednosti »Plamen« se u destruktivnoj borbi diže do vrha čitavog ljudskog razvoja i time obuhvaća u sebi sve životne afirmativne energije, obuhvaća i život nov i umetnost novu.

»Plamen« je ujedno bezgranična tribina s koje apsolutnost duše govori svim relativnim stvarima, on je ko zvezdarnica na vrhu svih događaja zemaljskih u kojoj se na aparate duša umetničkih posmatraju svi drhtaji i trepeti svijui ljudskih energija što teže za otkrićem i ostvarenjem Novoga u svim njegovim izrazima; on je književna tajgetska pećina s koje se u bezdane ništavila bacaju svi lažni čovečji nagoni što koče pobeđu velike stvaralačke svesti.

»Plamen« napokon znači trn u oku svih jugoslavenskih nazadnjaka, naročito onih u književnosti; ta jedina internacionalna revija u Jugoslaviji ima danas da sebi prokrči put preko svih zapreka koje joj udruženo stavljaju i lažljiva kritika i cenzorska olovka, i građanska štampa, i klerikalne knjižare i državna pošta i što je najglavnije – nezrele i mračne naše kulturne prilike.

Zato svi Vi koji mislite i osećate potrebu da Čoveka oslobodite i skinete s njega sve obvoje tradicija, svi Vi koji iskreno težite za novim čovekom, za obnovom društva i obnovom čovečje duše, svi Vi treba da shvatite »Plamen« kao duboko koristan za samu evoluciju čovečju, treba da ga potpomognete u borbi njegovoj protiv svih laži, treba da se preplatite za nj i iz vlastite pobude tražite pretplatnike, te time proširite krug njegovog svetlosnog uticaja, jer »Plamen« je reflektor pred kojim je sva tama laži i tradicije ništavna i sva budućnost osvetljena svetlom nove duše, umetnosti i života.

»Plamen« izlazi u redakciji Krleže i Cesarca, a publicirao je do danas čitav niz pesama, novela, drama, kritika i polemika iz pera naših najmodernijih književnika.

Prvo polugodište »Plamena« doskora svršava – još malo i »Plamen« će ući u drugo polugodište; jer oganj njegove istine odviše je jak a da se ugasi.

Svi dosadani pretplatnici treba da obnove pretplatu.

Usled gotovo dvostrukog povišenja štamparskog tarifa povišena je i cena samoga lista i to: godišnja pretplata 55 K, pretplata za I. polugodište 25 K, za drugo 30 K, pojedini broj 3 K.

Izlazi u nakladi »Juga«, Zagreb, Ilica 7.

Tiskara Kuzme Rožanića u Zagrebu, Frankopanska ul. 14.

(Plamen, 1/1919, 10, Prilog 1 1., 2 nepaginirane stranice, 80.)

»PLAMEN«

Prva kozmopolitska i internacionalna revija na Balkanu, za kulturnu orijentaciju sveevropejsku i realizaciju društva osnovanoga na etičkim principima, bez klasa i eksploatacije.

»PLAMEN« se je borio protiv naših tradicionalnih laži i hipokrizije naših kulturnih ništica i prestao je da izlazi zabranjen u najtežoj borbi sa malograđanskom štampom, glupim nacionalizmom, cenzorskom olovkom, sabotажom oblasti i pošte, klerikalizmom i našom sveopćom poznatom kulturnom tamom.

U prvom polugodištu svoga izlaženja, (petnaest nezaplenjenih brojeva), »Plamen« je doneo nekoliko drama, novela, prikaza, kritika, do Cesarca, Strozia, Eriha Singera, Martineta, Šimića; Krleže, i kao kulturni dokumenat svoga vremena, na prelomu naše najnovije historije, »Plamen« je vredan da ga pročita svako, ko se zanima za razvoj naših odnosa. *Knjiga od 500 stranica, tridesetpet dinara. Naručbe prima administracija »KNJIŽEVNE REPUBLIKE«.*

[*Prodajni oglas kompleta Plamena.* – *Književna republika*, 1/1923, I/1, unutarnja stranica zadnje omotnice; prva dva pasusa oglasa pretiskana su također na unutrašnjoj stranici naslovne omotnice Krležine knjige *Novele* (Koprivnica, 1924).]

II. »NOVA EVROPA« (Listopad 1920 – studeni 1925)

(Predavanje u »Proljetnom salonu« 1920. – »Baraka pet Be«. – »Ljudi od papira«. – Hrvatska rapsodija. – »Pjesma iz hrvatske krčme«. – Akcija za pomoć gladnima u Rusiji. – Predavanje »Tridesetsedam milijona Rusa umire od gladi«. – Članci »o umetnosti mladih« i »o Goji«. – Putovanje u Mostar i Dubrovnik. – »Slučaj Augusta Cesarca«. – Zbirka pjesama u izdanju »Nove Evrope«. – Početak polemike s Ćurčinom)

Prvi broj *Nove Evrope* izlazi 16. rujna 1920., a već u trećem broju, 14. listopada objelodanjen je popis od sedamdesetak »uglednih pisaca i javnih radnika« koji su »obećali sarađivati« u novom časopisu i među kojima se pojavljuje Krležino ime. S tim obznanjivanjem započinje Krležina relacija s *Novom Evropom* i njezinim urednikom Milanom Ćurčinom, koja će, napose intenzivna 1921–1922., potrajati do kraja 1925. godine. Za detaljniji uvid u ovu temu pomoć zornog uporišta pruža sačuvana, premda dosad uglavnom neiskorištena pa i nepoznata dokumentacija koja i s tim obzirom zaslužuje svoju aktualizaciju.⁷

Kao autor, Krleža nastupa tek u šestom broju druge knjige *Nove Evrope*, 1. lipnja 1921., no s osloncem na netom spomenutu dokumentaciju može se reći da njegova prisutnost u časopisu na svojevrsan način počinje još 1920., nedugo nakon najave o obećanoj suradnji. U studenome te godine, naime, na IX. izložbi »Proljetnog salona« u Zagrebu, Krleža je održao predavanje o »fazi našega slikarstva«, kako je to naknadno zabilježio u eseju *Marginalije uz slike Petra Dobrovića (Savremenik, 16/1921, 4, 200)*. U toj bilješci Krleža također piše da je »Teze tamo [tj. u predavanju] postavljene ponovio [...] u jednom od posljednjih brojeva Nove Evrope«, što se, nasuprot određenosti formulacije, mora ipak uzeti samo kao neostvarena nakana budući da takav njegov napis nije nikada izašao, ni u časopisu, ni u nekoj drugoj publikaciji. Kao ni ove »teze«, ni predavanje nije objavljeno, a osim u netom citiranoj bilješci, koju je očigledno iz tog razloga isпустio već u drugom ponovnom tiskanju eseja o Dobroviću (*Eseji I, Zagreb, 1932*), spominje ga – pod naslovom »Informativno predavanje o Najnovijoj fazi našega slikarstva« – samo još u polemičkom članku *Milenko D. Gjurić traži od 'Književne Republike' 250.000 Din. (Književna republika, 3/1926, 3, 144)*.⁸ U istom članku Krleža je, doduše, sažeto parafrazirao na izložbi iznijete kritičke opaske o Đurićevu slikarstvu, ali se, ograničen predmetom, ni riječju nije dotakao ukupne problematike predavanja koje bi po svemu ostalo potpunom nepoznanicom da nije izazvalo – po izdavačkoj sudbini i vezi s *Novom Evropom* sličnu – polemičku reakciju Ljubomira Micića.

Naime, na poziv uredništva *Nove Evrope* Micić je napisao prikaz *Proljetnog Salona*, koji je i objavljen u broju od 9. prosinca 1920., ali skraćeno, bez odlomka koji se odnosi na Krležino predavanje, a Ćurčin ga je već precrtao u autografu. Taj ispušteni odlomak, koji je u Micićevu prikazu dolazio iza tiskane rečenice: »Ostali članovi 'Proljetnog Salona', koji su, čini se, prospavali crne dane, dobri su i ujedno loši slikari, u doslovnom značenju te riječi« (*Nova Evropa*, str. 466) – u točnom prijepisu glasi:

»Službena 'kritika' koja je baš te ovenčala, jednoglasno je prećutala (!) Tartagliu što je ponovni dokaz njene inferiornosti. Štaviše, g. Krleža u svom predavanju učinio je to isto, gde

⁷ Građa Krležinih autografa i korespondencije, kao i ostala rukopisna dokumentacija (zapisnici odbora akcije za pomoć gladnima u Rusiji) što se prvi put opisuje ili objavljuje u okviru ovog komentara, odnosno u njegovu prilogu, potječe iz ostavštine Milana Ćurčina, koja se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu.

⁸ U članku je predavanje datirano u mjesec prosinac, a ista se omaška nažalost ponavlja i u knjizi *Iz naše književne krčme* u sarajevskom izdanju Krležinih *Sabranih djela* (Sarajevo, 1983, 220).

je u isto vreme 'spašavao' Becića s g. 1908. i uzdizao imaginarnu veličinu Babića da hvalospjeva. Isto je po g. Krleži proglašen i Sava Šumanović eklektikom i plagijatorom, dok je vatreno dokazivao da je $0 \times 100 = 100$. G. Krleža! Samo 'Plač Jeremije' od Save Šumanovića jači je i vredniji od sviju Becićevih slika i Uzelčevih nuditeta!«

Teško je pogoditi razloge Ćurčinove uredničke intervencije, iako se može pretpostaviti da je jedan od njih bio ne zamjeriti se autoru koji je upravo obećao suradnju i od kojeg je, kako će se uskoro ispostaviti, s pravom mnogo očekivao. Kako god bilo, ovih nekoliko Micićevih invektiva i pouka kojima nije bilo dano da se pojave u tisku i tako stanu gdje im je i mjesto, na početak njegovih napadaja na Krležu, unatoč kratkoći pokazuju se kao relevantna i višeznačna informacija. Definitivne, naime, s bibliografskog gledišta, one u isti mah omogućuju da se Krležin nastup na »Proljetnom Salonu« konkretnije uspostavi u kontekst njegova djela, jer, s obzirom na istaknuta imena, odnosno preko njih reprezentiranih likovnih i estetskih orijentacija, očigledno ukazuju na problemsko-sadržajni prostor predavanja, na njegov kritički sustav kao i na zastupana opredjeljenja.⁹ A na jednakom pravcu zaključivanja, čini se, otvaraju i mogućnost tekstualnog povezivanja predavanja s Krležinim razmišljanjima o Ljubi Babiću u, četiri godine kasnije, objavljenom putopisnom eseju *Kriza u slikarstvu* (*Književna republika*, 2/1924, II/1, 22–28).

Kako je već rečeno, Krleža suradnički nastupa u Ćurčinovom časopisu pola godine kasnije, novelom *Baraka pet Be*, koja, nakon dviju najava u brojevima od 11. i 21. svibnja, izlazi u broju od 1. lipnja 1921. Sudeći po tematici broja, iskazanoj već njegovim općim naslovom *U ratu i ropstvu*, kao i prema sačuvanom autografu koji je na kraju teksta označen kao »prepis«, a pisan je ćirilicom i ekavski, kako je onda *Baraka pet Be* i tiskana, proizlazi da Krleža nije nimalo slučajno izabrao i poslao novelu – da tako možda ispuni ranije dano obećanje – nego ju je upravo pripremio s namjerom da ju objavi u *Novoj Evropi*. U stvari, kako proizlazi iz datacijskih oznaka na autografu, Krleža je završio novelu još 19. lipnja 1919. u Zagrebu, a 20. travnja 1921. u Dugoj Rijeci dovršio je za *Novu Evropu* izrađeni prijepis, dakle u vrijeme kad je Ćurčin pripremao tematski broj.¹⁰ Uz ove, za kronologiju nastanka i izdavačku povijest novele, osnovne podatke, valja nadalje napomenuti da je na autografu, čiji je tekst inače bez izmjena pretiskan u časopisu, tuđom rukom (Ćurčin?) ime glavnog lica promijenjeno iz »Petrović« u »Vidović«. Otvoreno je pitanje može li se ovu promjenu, koja i nije tako neznatna, pripisati bilo volji bilo kontroli Krležinoj. Sigurno je pak da ju je on autorizirao kasnijim izdanjima novele.

Dva mjeseca kasnije, u broju od 1. kolovoza 1921., izlazi novi Krležin prilog naslovljen *Ljudi od papira*, i u podnaslovu označen kao »odlomci staromodne pripovesti iz vremena kada je umirala Hrvatska moderna«.

Objavljivanje odlomaka što ih je za tisak izabrao Ćurčin samostalno, bez Krležina udjela¹¹, najavljeno je u prethodnom broju od 21. srpnja, a popraćeno je napomenom

⁹ U kontekstu Micićeva isticanja Šumanovića zanimljivo je upozoriti na jednu kasniju, praktički nepoznatu polemičku Krležinu bilješku o ovom slikaru, koju je, kao uredničku *Opasku*, dodao pod crtom uz prikaz Jerolima Mišea *Posljednja izložba Proletnog Salona*. Bilješka glasi: »U vezi s imenom Save Šumanovića dogodila se ovih dana neverovatna šmokovština. Sava Šumanović je izložio u Parizu, a šmok u Novostima štampao je kao veliki uspjeh našega slikara, da je prodao jednu sliku i da je izložio uz Van Dongena i da mu je ime primećeno od nekih kritičara. Dakle, prodati sliku, izložiti uz Van Dongena (L'ecole des cocottes) i biti primećen, to je ono glavno. Šmok i šmokovština iz 'Pester Journala'. Opaska ur. K. R.« (*Književna republika*, 2/1924, II/4, 183–184).

¹⁰ Datacijska oznaka zabilježena je na kraju rukopisa, kako slijedi:
D. R. 20. IV. 1921. / 19. VI. 1919. Zagreb

¹¹ Usp. Krležino pismo Ćurčinu od 4. kolovoza 1921. (M. Krleža, *Pisma*, Sarajevo, 1988, 133).

uredništva u kojoj, između ostalog, stoji da će – tako je ovdje nazvana – novela »uskoro izaći štampana u celini«. Riječ je, dakako, o romanu *Tri kavalira gospođice Melanije*, koji će se, nakon ovoga djelomičnog tiskanja, kompletan pojaviti u svibnju iduće, 1922. godine, u nakladi Matice Hrvatske, ali s označenom 1920. godinom na ovitku i naslovnoj stranici knjige. Za bibliografsku registraciju knjige, odmah da kažemo, ovaj datum ne predstavlja posebnu poteškoću,¹² što se, međutim, ne može reći za problem njezine izdavačke povijesti, a koji je nesumnjivo vrijedan pozornosti jer ga potiče jedan nezgodan Krležin previd.

Kako je poznato, s pozivom na Krležin dnevnički zapis od 5. veljače 1969. (*Forum*, 25/1973, 3, 362–363), u kritici se navodi da je Krleža još 1920. predao rukopis Matici Hrvatskoj i bio nezadovoljan s redakturom, koju je tada izvršio dr. Mirko Petanjek i nakon koje je, navodno, roman onda još pune dvije godine tražio put do čitaoca.¹³ Međutim, nevolja je s tim Krležinim zapisom da muje neodrživa već polazna vremenska determinacija, pošto je dr. Mirko Petanjek, koji je u zapisu, uz titulu i inicijal – »profesor P.«, predstavljen kao »redaktor izdanja M. H. (1920), interimistički tajnik ove slavne ustanove«, odnosno dužnosti preuzeo istom na Matičinoj sjednici 21. veljače 1922., u posljedici istovremene ostavke Ise Velikanovića.¹⁴ S druge strane, ako je i točno da je Petanjek promijenio originalni naslov romana *Tri kavaljera frajle Melanije* u *Tri kavalira gospođice Melanije*, sigurno je da priređujući tekst za tisak nije po njemu moralizatorski vršljao, kako ga Krleža u zapisu kategorički optužuje. Prilike za to, naime, nije niti imao, budući da priča o glagolu »mokriti«, koji je, kaže Krleža, uz mnoge druge fraze Petanjek navodno brisao »...jer da ovaj glagol znači nešto drugo nego što je pisac mislio da znači«, pokazuje da je riječ zapravo o nečem drugom, to jest o zamjerci koju je Krleža čuo i zabilježio još 1917., a odnosi se na simfoniju *Ulica u jesenje jutro*, u kojoj, lako je to vidjeti, upravo – »...slinave magle mokre.« Na takav zaključak, koliko god to paradoksalno zvučalo, upućuje upravo sam Krleža, koji u dnevničkom zapisu od 13. XI. 1917., reproducirajući razgovor o nesceničnosti simfonije, citira tadašnjeg svog sugovornika: »Ulica u jesenje jutro. [...] kako se, ako boga znate, može napisati da 'oblaci mokre nad gradom'? [...] Mokriti znači nešto drugo, zaboga!« (*Republika*, 11/1955, 4–5, 208).

Nepotrebno je, a uostalom i uzaludno, pitati se zašto je Krleža vlastito svjedočanstvo, pedeset i dvije godine nakon njegova nastanka i osamnaest godina poslije njegova objavljivanja, jednostavno pretvorio u potpuno novi autorski podatak. Jasno je, međutim, da dnevnički zapis o romanu s takvom svojom genezom ne bože biti ključ za procjenu Matičina izdanja, ni u kronološkom pogledu ni u pogledu njegove redakcije. Kako, dakle, od samog autora nema ničega što bi se moglo iskoristiti, preostaje, kao jedini mogući put, usporedno čitanje teksta izdanja s odlomcima objavljenima u *Novoj Evropi*. A s osloncem na takvo čitanje lako je uočiti da se, uz nužno općejezično prilagođavanje teksta prema načelima primjenjivanim u tadašnjim Matičinim edicijama, što očito upućuje na redaktorski zahvat, kao osobitost

¹² Objavljivanje romana prvo je zabilježeno u bilješci *Matica hrvatska*, tiskanoj u br. 5. časopisa *Kritika*, koji je izašao krajem svibnja ili najkasnije početkom lipnja 1922. O romanu bilo je riječi i na godišnjoj skupštini Matice hrvatske koja je održana 12. lipnja 1922. Referirajući o izdanjima za tu godinu, tajnik Petanjek je rekao da »Kao jedan od predstavnika novije naše beletristike izlazi Krleža ovim svojim romanom prvi put pred čitalačko općinstvo Matice hrvatske.« Otvarajući pak istu skupštinu, predsjednik Dragutin Domjanić također je spomenuo roman i odao mu posebno priznanje, povezujući ga s istodobno izašlim prijevodom *Sela Stepančikova* F. M. Dostojevskog: »Vječno veliki i mladi ali po smjeru stari Dostojevski prijateljski se slaže s našim mladim revolucionarom Krležom« (Jakša Ravlić: *Povijest Matice hrvatske, Matica hrvatska 1842–1962.*, Zagreb 1963, 172. i 173).

¹³ Usp. Stanko Lasić: *Krleža. Kronologija života i rada* (Zagreb 1982., str. 161) i *Mladi Krleža i njegovi kritičari* (Zagreb 1987., str. 110).

¹⁴ J. Ravlić: *Povijest...*, nav. dj., str. 171.

Matičinog izdanja pokazuje, u opsegu doduše neznatan, ali ipak primjetan, Krležin autorski angažman. Tako, osim dosljedno provedene ijekavizacije (Krleža se tada pretežno služio ekavicom, pa su na taj način tiskani i odlomci u *Novoj Evropi*), sa svim nezaobilaznim gramatičko-normativnim i pravopisnim entitetima takve intervencije, Matičino izdanje sadrži promjene koje pripadaju isključivo autorskoj razini teksta, i to u obliku desetak dodanih, prerađenih ili dopunjenih rečenica, otprilike isto toliko sinonimskih zamjena riječi te jedne ispuštene rečenice. Ove promjene, uključujući tu i popravke nekoliko tiskarskih pogrešaka, već samom svojom prisutnošću upućuju ne na prisilu u redaktorskom postupku, nego upravo na njegovu komplementarnost s piščevim doprinosom, pa stoga i dopuštaju da se svaka sumnja u Petankovu svojevotju kao oznaku Matičinog izdanja opovrgne i odbaci kao neopravdana.¹⁵ Kako pak spomenute autorske promjene ne uključuju i neke stvarne sadržaje ili strukturne pomake prema tekstu odlomaka, već samo potanju doradu, odnosno usavršenje, može se nadalje pretpostaviti, ako ne već i sa sigurnošću reći, da su oba objavljivanja (to jest u časopisu i u knjizi) realizirana na osnovi jednog i istog izvornog rukopisa, koji je tek poslije njegova djelomičnog objavljivanja u *Novoj Evropi* mogao biti podvrgnut uredničkom (jezično prilagođavanje) kao i Krležinom radu (tekstualne intervencije) na izdanju, za čiju je, dakle, početnu fazu ljeto 1921. godine terminus ante quem. Drugim riječima, odlomke iz *Nove Evrope* valja uzeti u točnom značenju polazne pozicije u izdavačkoj povijesti romana, što je s obzirom na datume objavljivanja samo po sebi razumljivo, ali bi po svemu bilo sporno da se rukopis još od 1920. godine nalazio u Matici i tamo već prošao kroz inkrimiranu redakciju. U tom bi slučaju, naime, trebalo zaključiti da je za Čurčinov časopis Krleža naknadno izradio posebnu ekavsku i, što je osobito važno naglasiti, tekstualno nepotpunu, dakle nekakvu prelaznu verziju, a to bi bilo teško i zamisliti i prihvatiti.

Uz objavljivanje *Ljudi od papira*, vraćajući se na temu ovoga komentara; Krleža biva predstavljen gotovo kao kućni autor *Nove Evrope*. U istom je broju posebnim oglasom najavljeno da uredništvo sprema izdanje njegovih »pripovedaka iz rata«, a u stalnoj rubrici *Šta se čuje* objavljeno je pismo čitatelja koji, šaljući pretplatu za knjigu, predlaže da se u nju uvrsti novela *Veliki meštar sviju hulja*, jer je »najbolja novela napisana na našem jeziku za posljednjih deset godina«, te preporučuje da časopis naglasi »svoj prioritet u otkrivanju Krležina velikog talenta«. U uredničkoj glosi uz to pismo, Čurčin se samozatajno, ali ne i bez svijesti o ulozi *Nove Evrope*, ograđuje od »prioriteta otkrića« i pritom pokreće kao važnije pitanje Krležine teške životne prilike, budući da mu »naše vlasti« i »buržjski izdavači nisu naročito naklonjeni«. Ujedno Čurčin napada upravu zagrebačkog kazališta zbog neizvođenja Krležinih drama i polemički naglašava da »dok se zakazana patrijotska 'Galicija' 'komuniste' Krleže ne samo veće predstave otkazuje, i skida s repertoara, – iz nekoga

¹⁵ Da je bilo drugačije, da se je s tekstom makar što događalo bez Krležine volje ili znanja, bilo bi razložno očekivati i naći odgovarajuće korekcije u izdanju romana u *Sabranim djelima* (1980), izdanju koje je pripremano kada je Krleža imao punu kontrolu nad sudbinom svojih tekstova te je mogao odlučiti da se tiska samo ono što je napisao ili kao tuđom rukom uneseni ispravak odobrio, no ne i ono što bi mu eventualno bilo nametnuto. A upravo ovo izdanje, izuzev promjene naslova i razumljive stilske i jezično-pravopisne modernizacije, do u pojedinosti ponavlja tekst Matičina izdanja. Ta činjenica upozorava da s rezervom valja uzeti također i Krležinu tvrdnju o Petankovoj promjeni naslova romana, što je u napomeni uz spomenuto izdanje u *Sabranim djelima* čak pojačana kvalifikacijom »svojevotjno«. S obzirom na tekstacije kojima se Krleža služio u prigodama kada više nije bio vezan Matičinim izdanjem (1923., u popisu za djela kod Vošickog – *Tri kavalira gospođice Melanije*; 1930., u pismu Juliju Benešiću – *Tri kavalira*; 1932., u prospektu za Minervino izdanje – *Tri kavalira frajle Melanije*), prihvatljivijom se ipak čini pretpostavka da se radi o naknadno domišljenoj i u navedenom dnevničkom zapisu iz 1969. konačno uobličenoj varijanti, a ne o izvornom naslovu romana.

mističkog straha da zagrebačke komuniste ne bi priredile anti-nacionalne demonstracije, – dotle Ogrizovićeve 'patrijotske' drame vuku tantijeme po svima jugoslavenskim pozorištima od Skoplja do Ljubljane...«. U duhu istog isticanja i obrane svog suradnika, već u idućem broju *Nove Evrope* od 21. kolovza 1921. u istoj rubrici Ćurčin također ironizira i netom izašli Prohaskin *Pregled suvremene hrvatsko-srpske književnosti*, u kojem »Krležino ime dolazi svega jedanput (kao urednik *Plamena*), dok se ime sastavljača same knjige citira ni više ni manje nego 40 puta!«

Tri mjeseca kasnije, krajem studenog, pod naslovom *Hrvatska rapsodija* izlazi najavljen knjiga Krležinih »pripovedaka iz rata«, koja, u Ćurčinovu izboru, uz *Hrvatsku rapsodiju* i *Velikog meštra sviju hulja* kao novinu donosi novelu *Smrt Franje Kadavera*. U redakciji knjige sudjelovao je i Krleža, s čijim je »dopuštanjem« i »učestvovanjem« u tekstu »menjano [...] samo ono što bi imalo da olakša čitanje i razumevanje teksta čitaocima koji su vični prvenstveno ćirilici«, kako je istaknuto u završnom prilogu *Kratak životopis pisca*, koji je potpisalo uredništvo *Nove Evrope*, a sastavio ga je, kako je poznato, sam Ćurčin uz Krležinu pomoć i suradnju. U istom smislu, u produžetku ove informacije koja dozvoljava da se knjiga uzme kao doista autorsko izdanje, sa svim pripadajućim tekstološkim konzekvencijama takve odredbe, čak je naglašeno da je prigodom redigiranja zadržano »i u rečniku i u gramatici – što se god činilo karakterističnim za pisca iz Hrvatskog Zagorja, čiji su stil i jezik ne samo svoji i snažni, nego pokazuju jedno obilje reči i slikovitosti izraza i oblika kajkavskog narečja, te njegovu podobnost za pripovetku i književnost«. Uz tu zanimljivu i za ono vrijeme svakako izuzetnu Ćurčinovu afirmaciju kajkavštine kao jednog od Krležinih jezičnih izvora, dodajmo da je Krleža također sudjelovao i u korekturama knjige koja je – trudom svih priređivača – objavljena gotovo bez ijedne tiskarske pogreške. Naglasio je to, ne bez opravdanog zadovoljstva, sam Ćurčin u reklamnoj obavijesti koju je pod naslovom *Nova knjiga. 'Hrvatska Rapsodija' Miroslava Krleže*, neposredno nakon pojave knjige tiskao u broju *Nove Evrope* od 1. prosinca 1921. Pripremanje knjige oduljilo se, u nastavku ove obavijesti naglašava Ćurčin, i zbog naslovne strane koju je crtao Ljubo Babić, a izvorno je trebala imati »mesto plamena, lepo izrađen hrvatski grb, iz čijih svih dvadeset crvenih polja liže crveni plamen«. Kako se pak iz tog crteža, stoji dalje u obavijesti, nije mogao izraditi kliše, Babić je predložio »drugi natpisni list, sa velikim jugoslovenskim grbom u sredini, sasvim u crno – samo sa hrvatskim grbom u plamenu u desnome uglu gore«; budući da je to već kao ideja bilo neprihvatljivo uredništvu, došlo je konačno do »ovog sadašnjeg natpisnog lista«.

Kao svojevrsnu reklamu za knjigu, Ćurčin je na završnim stranicama istog broja *Nove Evrope* objavio Krležinu *Pjesmu iz hrvatske krčme*, poprativši je kraćom bilješkom tiskanom odmah ispod naslova, u kojoj se doduše ograđuje od njezina političkog tona, ali u isti mah također ističe da je »smatra savršeno lepom i jedinstveno snažnom«, pa je uvjeren da će je i čitaoci stoga »dočekati s najvećim interesovanjem«. Zabilježimo i to da je pjesma objavljena s Ćurčinovim redaktorskim intervencijama, izvršenim na autografu, koji je pisan istom ljubičastom tintom kao i već spomenuti autograf *Barake Pet Be*, a Krleža ih je ne samo bez pogovora i u potpunosti prihvatio, već i direktno autorizirao ponovnim tiskanjima pjesme.¹⁶ Unatoč tome, autograf zaslužuje pažnju kao jedan od rjeđe dostupnih Krležinih prvopisa pa se stoga ovdje u prilogu objavljuje u točnom prijepisu.

Kao istaknuti suradnik časopisa i u dobrim, moglo bi se reći prijateljskim, odnosima s Ćurčinom te očigledno s punim povjerenjem u njegove redaktorske sposobnosti, Krleža se,

¹⁶ U *Novoj Evropi* pogrešno je tiskan 41. stih, na što je ukazano u posebnoj bilješci u sljedećem broju časopisa od 15. prosinca 1921.; pogrešku je Krleža ispravio u izdanju pjesme u *Književnoj republici*.

što je razumljivo također iz aspekta njegova političkog uvjerenja i djelovanja, od samog početka angažirao u zagrebačkoj akciji za pomoć gladnima u Rusiji, koju je krajem 1921. pokrenula *Nova Evropa* na inicijativu drugog svog suradnika, Asima Behmena. Poznatim podacima o Krležinom sudjelovanju u akciji mogu se sada dodati još neki što ih, kao dopunu ili korekciju, valja istom ugraditi u opću sliku njegova rada 1922. godine.

Akcija je formalno započeta sastankom koji je posebnom pozivnicom upućenom predstavnicima »ustanova i organizacija sviju staleža i svih korporacija« bio sazvan za 27. prosinca u šest sati poslije podne u dvorani Zagrebačkog sokolskog društva I. u Bogovićevoj ulici br. 7, sa sljedećim dnevnim redom:

- »1. Sastanak otvara dr. Lochert
2. O stanju u Rusiji izvješćuje g. M. Krleža
3. O akciji za pomoć gladnima u Rusiji kod nas razlaže dr. Laza Popović
4. Izbor Glavnog odbora.«

Dan poslije održanog sastanka, 28. prosinca, održana je i prva sjednica Radnog odbora na kojoj je, kao njegov član, bio nazočan i Krleža; prema sačuvanom zapisniku (ovdje se citiraju samo dijelovi koji se posebno odnose na Krležu) što ga je, kao tajnika, vodio i potpisao Behmen, zaključeno je uz ostalo:

»1) Ima da se izdaje bilten, čiji bi prvi broj imao da izađe najduže za 14 dana, sa sadržajem: a) uvod (g. dr. Popović), b) istorijat dosadašnjeg rada (Behmen), c) jučerašnji sastanak (AB), d) govor g. Krleže, e) slika rada (g. Popović), f) Apel. Ilustracije g. Lj. Babića, takođe od njega i naslovni list. Bilten će da izlazi u 10.000 primeraka, format Nove Evrope. [...]

5) Obratiti se internacionalnoj komisiji (g. Krleže).«

Druga sjednica odbora održana je 20. siječnja 1920; kako je dan prije Behmen bio uhapšen, zapisnik je vođen tuđom rukom. U vezi s Behmenovim uhapšenjem vjerojatno je došlo i do policijske premetačine Krležina stana (M. Krleža: *Jedno pismo iz godine 1922.*, *Vjesnik*, 21/1960, 4968, 6), pa je možda to i bio razlog da nije bio nazočan na sjednici na kojoj je raspravljano o brošuri što ju je Odbor odlučio objaviti umjesto ranije planiranog biltena. Odnosni dio zapisnika glasi:

»Pitanje brošure za propagandu. Revizija ranijeg zaključka. Prima se da 'Nova Evropa' sredi materijal za jedan svoj broj, i da odštampa onaj deo o gladi u Rusiji u 10.000 primeraka.«

Na sjednici 2. veljače odbor uz ostalo određuje naslov i cijenu brošure koja je izgleda već bila pri karaju tiska, dok se nazočnom Krleži povjeruje zadaća njezine propagande u novinama:

»9a) Ime brošure: 'Rusija umire od gladi'

b) Cena 5 dinara

Novine: Krleža: radničke novine. 'Nova štampa', Hrvat.«

Devet dana poslije, 11. veljače, usporedno s brošurou izlazi trobroj 4, 5 i 6 *Nove Evrope*, u kojem je prema zaključku odbora od 20. siječnja – uz ostale iz brošure prenesene dijelove – objavljeno i Krležino predavanje održano na sastanku 27. prosinca 1921. godine. Brošuru su, kako to stoji u njezinu uvodu (a informacija je ponovljena i u *Novoj Evropi*), zajednički pripremili Laza Popović i Krleža, ali se njihov udio izgleda svodio isključivo na odbir sadržaja. Redakciju tekstova, sudeći po sačuvanom autografu Krležinog predavanja, izvršio je pak Čurčin, i to, u konkretnom slučaju predavanja, na prilično slobodan način i bez naročita poštovanja i uvažavanja pogleda samih autora, pa čak i u sukobu s njima.

Priređujući, naime, za tisak Krležino predavanje, Ćurčin je svojom rukom unio brojne popravke u autograf, počevši već od naslova koji je iz izvornog *U Rusiji umire tridesetsedam milijuna ljudi*. *Historijat gladi* promijenio u *Tridesetsedam milijuna Rusa umire od gladi*, i u tom obliku potom tiskao u brošuri i *Novoj Evropi*. Većinom se Ćurčinove intervencije odnose na proširenje originalnog teksta materijalnim podacima, u nekoliko riječi ili rečenica, pa do cijelog pasusa, što bi možda bilo beznačajno kad ne bi zadiralo u Krležin stil. Tako je, da spomenemo samo jednu, naoko neznatnu korekciju, rečenicu koja u autografu glasi: »Kako danas izgleda na Volgi, dobro se vidi iz drugog Nansenovog pisma, koje je u novembru poslao iz Samare«, pretvorio u, doduše podacima potpuniji, no u izrazu razvodnjen opis: »Kako danas izgleda na Volgi, lepo se vidi iz jednog pisma Švedanina Nanzena, poznatog ispitivača Severnog Pola, koji je sada posvetio svu svoju organizatornu sposobnost da obrati pažnju sveta na ono što se dešava u Rusiji, i da ga privoli na što bržu i obilniju pomoć. To je pismo poslano prošlog novembra, iz Samare« (*Nova Evropa*, str. 134). Mnogo je ipak teže što Ćurčin uvijek i u svemu nije bio vođen samo razumljivom uredničkom težnjom za informacijskim popunjavanjem teksta. Dapače, neke od provedenih promjena očigledno upućuju upravo na namjeru političkog prevođenja Krležinog teksta. Tako je, primjerice, u rečenicu koja je izvorno glasila: »Od Križanića, prvoga Panslovena, preko Ilira Gaja, do Kvaternika i Supila, nema naše ni jedne generacije koja nije gledala u Rusiju kao u zvezdu istočnu«, poslije Supilova imena umetnuo svoju gotovo prorežimsku eksplikaciju: »i od arhimandrita Rajića i Karagjorgja do Nikole Pašića i Polita Desančića« (*Nova Evropa*, str. 133). To isto učinio je i u pasusu s Krležinim komentarom o gladi u Hercegovini u zimi 1917–18., što ga je, u izravnom konfliktu s kontekstom, dopunio i u rezultatu smisljeno izmijenio umetkom: »A kako je bilo našoj vojsci i beguncima kroz Albaniju u zimi 1915–16« (*Nova Evropa*, str. 144).

Zamjetno je da na Ćurčinove redaktorske intervencije, a osim navedenih ima ih još podosta, Krleža nije uopće reagirao, što je teško razumijeti već i s obzirom na njihovu (dijelom) političku prirodu. Utoliko prije što se radilo o osnovnom izdanju (brošura) i pretisku (*Nova Evropa*), pa je svakako imao prilike da u bar prvom slučaju, gdje ipak nije bio posve bespomoćan, osigura koliko-toliko autentično objavljivanje svog predavanja. U neizostavnom, dakle, zaključku takav Krležin stav upućuje na činjenicu da je u stvari imprimirao Ćurčinov zahvat, ali je to ipak bez ikakve važnosti za kritičko izdanje teksta predavanja za koje se, kao jedino moguće polazište, može i mora uzeti upravo tekst, na sreću sačuvanog autografa.

U odboru stvari se, međutim, mijenjaju. Iako se još na sjednici 23. veljače izvješćeno da »Za nedelju (stud. omladina) su sazvali Miting na Univerzi, na kome je obećao govoriti prof. Dr. Marko Konstrenčić i M. Krleža«,¹⁷ u zapisniku sjednice od 9. ožujka zabilježeno je pod točkom 2. sljedeće:

»G. Cesarec čita pismo G. Krleže, kojim kritikuje dosadašnji rad Odbora, i izjavljuje da neće više lično dolaziti na sednice, ali ostaje na usluzi Odbora.«

U nastavku ove informacije, kojom prestaje spominjanje Krleže u zapisnicima odbor-skih sjednica, zabilježeno je još samo da je Cesarec povodom Krležina pisma pokrenuo »ponovo debatu o načinu akcije« i iznio svoje prijedloge.

¹⁷ Na sastanku je Krleža održao »tričetvrtsatni« govor koji je ukratko rezimiran u članku: (An.), *Sastanak sveučilištaraca za pomoć gladnih u Rusiji, Borba*, 1/1922, 3 (5. 3.), 8.

Krleža je očito bio nezadovoljan Ćurčinovim stajalištima i radom u odboru, ali je to kao povod prestanku dolaženja na sjednice javno iznio tek četiri godine kasnije, kada je, uostalom, i izjavu o tome polemički potencirao u »istup« iz odbora, odnosno »demisiju« (*O pančevačkom mentalitetu M. Ćurčina i Polemika s 'Novom Evropom', Književna republika*, 3/1926, III/1 i 2). Međutim, sve je ostalo bez ikakvih posljedica; ako je pritom i došlo do »poremećenja relacija« s Ćurčinom, kako to Krleža izriječno naglašava u prije spomenutoj retrospektivi iz godine 1960. (*Jedno pismo iz godine 1922.*),¹⁸ nisu to ni jedan ni drugi doista ničim pokazali. Dapače, Krleža i dalje natakulja suradnju u *Novoj Evropi* (u broju od 14. travnja izlazi mu esej *Mađarska varijacija*, tada još pod naslovom *Petefi i Adi, dva barjaka mađarske knjige*, zajedno s prijevodom članka D. Kosztolanyija *Uspomene na 23. maj devetstotinaidvanajste godine*), a činjenica je da u skladu s danim obećanjem ostaje u izvjesnom kontaktu i s odborom. Stoga ga je početkom kolovoza odbor i pozvao da kao njegov izaslanik, »u svojstvu člana jugoslavenske prehrabene komisije«, putuje u pratnji prvog transporta hrane koji je imao krenuti lađom »1. studenog Dunavom i Crnim Morem u Rusiju«.¹⁹ Do ostvarenja ovog plana koji je – s obzirom na obznanu u dnevnom tisku – izgledao prilično sigurnim, ipak nije došlo, jer je već povodom odmah podnijetog zahtjeva za izdavanje vize izaslanicima (uz Krležu bio je to još Viktor Rubčić) vlada predložila da se oni »zamene sa dvojicom oficira«, na što je uslijedio javni, no bezuspješni protest Izvršnog odbora Narodnog odbora akcije.²⁰ A s tom epizodom oko putovanja ujedno je završilo Krležino djelovanje ne samo unutar rada zagrebačkog odbora, nego i u općim okvirima akcije, kojoj je također pomogao predavanjima što ih je prethodno održao u Zagrebu i Beogradu.²¹

U lipnju 1922. došlo je i do dviju Krležinih, nažalost neostvarenih suradničkih ponuda Ćurčinu. Radilo se o člancima »o umetnosti mladih« i »o Goji«, koje je, pod ovim naslovima, Krleža samo naveo u bilješci upućenoj Ćurčinu 13. lipnja, naglašavajući da će ih »dati« budu li zatraženi »tjedan dana unapred« (v. ovdje u prilogu). Što se članka o Goyi tiče, moguće je u toj bilješci prepoznati prvu najavu Krležinog, 1926. godine objavljenog eseja o slikaru, odnosno uzeti to kao moguću informaciju za početnu fazu njegova nastanka. Opisni pak naslov članka »o umetnosti mladih« ukazuje na ovdje ranije spomenuti tekst što ga je Krleža bio pripremio na osnovi svog predavanja u Proljetnom salonu 1920. i u eseju o

¹⁸ Primjećujemo da prigodom ponovnog tiskanja pisma u knjizi *Djetinjstvo i drugi zapisi* (Zagreb, 1972., str. 245) Krleža proširuje ovu tvrdnju novom i još oštrijom kvalifikacijom, navodeći da su u to vrijeme njegove veze s Ćurčinom bile »već temeljito« poremećene.

¹⁹ Usp. (An.), *Za gladne u Rusiju i Odlazak književnika Krleže u Rusiju*, *Obzor*, 63/1922, 216 (11. 8.), 3. O tom namjeravanom putovanju u Rusiju pisali su i Krleža (*Jedno pismo iz godine 1922.*) i Ćurčin (*Obratun sa M. Krležom*, Prilog broju 12. knjige XXIII *Nove Evrope*, Zagreb 1926., str. 14–15), ali neprecizno, te informacije koje pružaju pokreću zapravo više pitanja nego li daju odgovore. U takvoj situaciji, kao pouzdanu dokumentaciju valja uz ovdje navedene članke uzeti u obzir samo još izvještaj iz sarajevskog *Radničkog jedinstva* (v. podatak u bilješci 14).

²⁰ (An.), *Vlada sabotira akciju za pomoć gladnima*, *Radničko jedinstvo*, 1/1922, 27 (25. 8.), 2. Usp. također: I. Očak, *Krleža-partija*, Zagreb, 1982., str. 110.

²¹ Kako je poznato, na Veliki petak (14. travnja) Krleža je zajedno s Đurom Cvijićem govorio na temu »Glad u Rusiji i radnička pomoćna akcija« na Javnoj pučkoj skupštini koja je u organizaciji Radničkog odbora za pomoć gladnima održana u zagrebačkom Olimp-kinu. Govor nije objavljen, ali se po temi i datumu održavanja može povezati s nepotpisanim Krležinim člankom koji je pod naslovom *Glad u Rusiji i radnička pomoćna akcija* izašao u šestom broju zagrebačke *Borbe* od 20. travnja 1921. Točno mjesec dana nakon zagrebačkog predavanja, dne 14. svibnja, za boravka u Beogradu, Krleža je na poziv Akademске omladine govorio o »Gladi u Rusiji«, na skupu koji je održan »u sali Univerziteta« i na kojem je također nastupio niški episkop Dositej (Krležin govor nije objavljen: ukratko je rezimiran u članku: M. H. V. *Gladna Rusija*, *Videlo*, 21/1922, 84, 2; usp. također Dr. Slavoljub Cvetković, *Napredni omladinski pokret u Jugoslaviji 1919–1928*, Beograd, 1966., str. 159).

Dobroviću naveo kao već objavljenog u »jednom od posljednjih brojeva 'Nove Evrope'«. U prilogu tomu svakako govori podatak da je esej o Dobroviću tiskan u četvrtom broju *Savremenika*, koji je, premda datiran 1921. godine, izašao upravo tijekom lipnja 1922. Upozori li se k tome još na polemičku opasku A. B. Šimića o Ćurčinu, koji je »... odbio i samom Krleži jedan članak u kojem je više hvaljen na pr. Uzelac nego na pr. Krizman«,²² iznesena se atribucija izgleda može i posredno poduprijeti, budući da je u predavanju Krleža pozitivno govorio također o Uzelcu, a što mu je, kako je prije pokazano, zamjerio i Ljubomir Micić.

Očito, Ćurčinovo odbijanje ili, možda, samo nesklonost da zatraži ponuđene članke nije se odrazilo na njegovim vezama s Krležom, kao, uostalom, ni sve što se između njih možda tada dogodilo u vezi s akcijom za pomoć gladnima u Rusiji. U stvari, premda je to bio mnogo veći razlog za eventualno razilaženje, Krleža nastavlja objavljivati u Ćurčinovom časopisu (u *Novoj Evropi* od 1. prosinca tiska članak *Borba principa*, kojim se pridružio akciji za pomilovanje Jure Keroševića), a njihove se suradničke i osobne relacije nepomućeno nastavljaju i u idućoj 1923. godini. Vidljivo je to iz Krležine razglednice upućene Ćurčinu iz Dubrovnika 11. travnja 1923., u kojoj mu se prijateljski neposredno obraća kao »gosparu« i potom ispričava što »iz mnogih razloga« ne može svršiti obećani članak (v. ovdje u prilogu). O kojem se članku radi, teško je reći. Izvjestan trag mogao bi se naći u Krležinom svjedočanstvu da je »aprila 1923« u Dubrovniku razgovarao s Gijvom Supilom, od koga je dobio dopune za biografiju njegova brata Frana (*Odlomci romansirane biografije Frana Supila, Forum*, 6/1967, 5–6, 556), i u tom bi se smislu moglo pretpostaviti da je namjeravao pisati upravo o Supilu. S druge strane, točno se zna o »razlozima« koji su ga spriječili da ispuni obećanje: prema izvještaju u sarajevskom *Radničkom jedinstvu* od 21. travnja, Krleža je u Dubrovnik došao »radi lečenja«, no »pred dolazak kraljice u Dubrovnik bio je od tamošnje vlasti upozoren da se udalji što je i učinio.«²³ Zajedno s razglednicom, ovaj novinski izvještaj važan je i za rekonstrukciju Krležinog putovanja, jer se prema datumu objavljivanja i podacima koje sadrži može utvrditi da je došao u Dubrovnik 3. travnja (»pre petnaest dana«), te da se vratio u Zagreb preko Sarajeva, gdje je viđen već 18. travnja (»pre tri dana«). U skladu s tim moguće je nadalje zaključiti da se upravo na putu u Dubrovnik zadržao u Mostaru, gdje je, po vlastitom svjedočanstvu, »pred Uskrš« (1. travnja) posjetio Aleksu Šantića (*Aleksa Šantić, Književna republika*, 2/1924, I/3, 113).²⁴

Nedugo zatim, u broju *Nove Evrope* od 1. lipnja iste 1923. godine izlazi Krležin članak *Slučaj Augusta Cesarca*, ali – u radikalnom Ćurčinovom retušu, o kojem rječito svjedoči njegovom rukom temeljito išarani autograf. Ovog puta, za razliku od predavanja o gladi u Rusiji, urednički zahvat nije išao u pravcu političkog preusmjeravanja, već prema smirivanju i objašnjavanju polemičkog tona Krležine obrane zatvorenog prijateljstva. U tom pogledu, primjerice, ilustrativna je Ćurčinova modifikacija odrešite Krležine formulacije da Cesarec za put u Moskvu »putnicu nije tražio«, u ispričavačko priznanje da je u tome »doduše pogrešio«. I kao da to nije bilo dosta, Ćurčin odmah dodaje svoje pokorno podaničko

²² Pismo A. B. Šimića Draganu Težaku iz Cavtata (1924). U: Ivan Očak, *Nepoznata ostavština A. B. Šimića, Republika*, 44/1988, 11–12, III.

²³ (An.). *Skandal, Radničko jedinstvo*, 2/1923, 9, 4. Usp. također I. Očak: Krleža–partija, nav. dj., str. 111.

²⁴ U vezi s tom posjetom vrijedno je upozoriti da je Šantić veoma cijenio Krležinu poeziju. U pismu Vladimiru Ćoroviću iz listopada 1920. Šantić, iznoseći svoje sudove o Vojnoviću, Domjaniću i Nazoru, ističe: »No čini mi se da će im svima odnijeti barjak g. Miroslav Krleža, sudeći po ovoj njegovoj lepoj pesmi *Sodonski Bakanal* i onom njegovom *Panu* što je u knjizi, čini mi se, prošle godine štampan. Ovaj je čovek od budućnosti, i ima sve uslove da postane veliki pesnik« (Nenad Ljubinković, *Nepoznata Šantićeva pisma, Putevi*, 14/1968, 6, 585).

tumačenje ilegalnog prelaska granice kao prestupa »po državnim zakonima«, pa zato ne nagovara »nikog da to čini«, da bi u isti mah ispustio ulomak u kojem pravo na slobodu političkog uvjerenja Krleža obrazlaže s nekoliko primjera aktiviteta pojedinih osoba iz tadašnjeg svijeta europske kulture i politike. Dakako, u pogledu ovih izmjena (kao, uostalom, i u slučaju predavanja o gladi u Rusiji) ne bi trebalo izgubiti iz vida direktan Krležin udio, jer bez njegova, makar samo i prešutnog, pristanka članak nipošto nije mogao biti objavljen. Ako je to i činjenica koja se ne može posve zanemariti, jasno je da za buduća izdanja članka valja prihvatiti samo izvorni tekst autografa, koji se radi toga u doslovnom prijepisu donosi u prilogu ovog komentara.

Nakon njihova zajedničkog angažiranja u špijunskoj aferi Luje Vojnovića tijekom 1924., novi datum u kronologiji Krležinih veza s Čurčinom pada već u početak iduće, 1925. godine. U publikaciji *'Nova Evropa'. Sadržaj stopedeset brojeva*, čije je pogovorno *Obaveštenje* datirano »januara 1925«, najavljena je, naime, i zbirka Krležinih pjesama u ediciji *Naši liričari*, što je imala izlaziti pod Čurčinovim uredništvom i u nakladi njegova časopisa i zagrebačke izdavačke knjižare Z. i V. Vasića. Iako u najavi izrijekom stoji da je zbirka »u pripremi«, do njezina objavljivanja nije došlo, što je gubitak i ne samo s obzirom na ambiciozni programski zamišljaj, prema kojem je svako izdanje u okviru edicije trebalo biti provideno »sa predgovorima i biografskim beleškama i napomenama«. Da je kojim slučajem ostvarena, bila bi to prva Krležina knjiga poezije nakon zbirke *Lirika* (1919) i svakako bi, tako reći u hođu, odrazila tadašnju fazu njegova pjesništva koje je, stoga, svoju prezentaciju u obliku knjige dobilo tek početkom tridesetih godina u izdanju *Knjiga pjesama* (1931). Zašto je pak objavljivanje izostalo, razlozi se najvjerojatnije mogu naći u događajima koji su uskoro uslijedili.

Neće, naime, proći mnogo vremena nakon ove najave da Krleža i Čurčin iz bliskih suradničkih i osobnih relacija pređu u polemičko sučeljavanje koje je završilo i njihovim definitivnim razlazom. Neposredni povod tome bila je uvreda što ju je Krleža osjetio Čurčinovim netaktičnim i nekorektnim pozivanjem na njihove privatne razgovore u vezi s aferom oko naslovne stranice knjige Aleksija Jelačića *Ruska revolucija* (1925), zapravo plagijata ovdje već spomenute naslovne stranice koju je Ljubo Babić izradio za izdanje Hrvatske rapsodije (1921). Na Čurčinovo iznošenje afere u javnost člankom u rubrici *Šta se čuje* u broju *Nove Evrope* od 1. studenog, u kojem je, uz ostalo, prilično oštrim riječima apostrofirao Krležin stav, Krleža mu istog dana šalje pismo s najavom opsežnije reakcije. Odlomke iz Krležinog pisma Čurčin je parafrazirao u članku što ga je u istoj rubrici tiskao već u sljedećem broju svog časopisa od 11. studenog. Kako ja pak pismo u cjelini ostalo neobjavljeno, to se stoga ovdje u prilogu donosi u potpunosti, s podjednakim značenjem zaključka Krležinih i Čurčinovih neposrednih relacija kao i stvarnog početka njihove polemike koja je zatim uslijedila i koja nije uvijek i u svemu ostala na razini ključnih problema.

PRILOZI

Pesma iz hrvatske krčme

Pred svakom hrvatskom krčmom raspeti Kristuš visi,
i ljudi u krčmi piju – »Kaj, denes jesi, a sutra nisi«!
Ti hrvatski pijani bogci već tristo hiljada dana,
ližu krvavi potok što lopti iz Hristovih rana,
kad biskup u gali kolje boga na pevanoj misi.
Pred svakom hrvatskom krčmom raspeti Kristuš visi.

U krčmi se danas listaju banknote ko listovi molitvenika.
Tambure zvone. Žene se kese. Ori se pijana cika.
Vekovi pali su davni, a krčma gigantska stoji:
Spomenik! Simbol! Čudo! Slavna narodna dika!
Zaludu peva u danu gneva zvono baroknog zvonika.
U krčmi slepa riče snaga ilirskog bika,
koji je, pun tamne snage barbarske rogate rase,
pasao rimsko groblje ko što ga danas pase.

U tonama tona masnog panonskog blata
gnjiju skeleti s prstenjem iz venecijanskog zlata.
A kad su križari išli roktale iste su svinje
što ruju i danas hrastike i magjarske šinje.
Mramorne bele dijane, grimiz, oluj rimskih trompeta,
sve je prohujalo tuda i svemu je pomro glas.
Habsburg, Austriae Imperator, je četiri stotine leta
iz trule gvirio rame u krčmu, kroz velo tame.
Kuale pune su čaše u zdravlje prelepe naše,
i zdravica kor je grmeo povrh našeg planeta
Kao plamen repače, da će –
Narodni Spas
pasti u našu krčmu s neba,
jednom za nas. –
Špricer! Cigare! Tref-as!
Četiri stotine leta,
kroz prozor se hrvatske krčme blistala bajoneta.

A sada, u hrvatskoj krčmi, crveni maršal visi u novoj rami –
Petrus Primus Serbiae Victrix Rex.
A moskovska zvone zvona
pesmu Kosmopolisa,
pesmu što u nebo raste ko toranj
iz lubanja, vatre i krvavog betona.
Moskovska zvone zvona
pesmu Bastilje, pesmu Babilona.
A globus laje ko krvava doga, –
na kolac glavu staroga tirana
Gospodina Boga!
I brusi se gilotina
za gospodina boga oca i gospodina sina.
A pijani bogec u našoj krčmi gnjije ko u mrtvačkoj jami. –
Sada u hrvatskoj krčmi crveni maršal visi u novoj rami.

I tako putuje krčma u tmini, i čuje se hrpa zvezda
kao lupa kotača čađavih vagona.
U krčmi putuje lirik, i tako se čini
da ljiljan drži u ruci i da u sebi peva:
»Chyrie eleisson bogce u hrvatskoj nizini!« –
Tako se to čini,
i tako putuje krčma u zvezdanoj tmini.

Miroslav Krleža

(Meseca februara devetstotinadvaesetiprve).

[Autograf, 2 strane. Kurzivom su otisnuti u autografu podcrtani stihovi i riječi.]

članak o umetnosti mladih –

članak o Goji –

tražiti tjedan dana unapred, pa ću ga dati

13. VI. 1922.

[Autograf, 1 strana.]

Gosp. Milan Ćurčin

Zagreb

Preradovićev trg

(N. Evropa)

Poštovani gosparu,
molim Vas izvinite, ja neću moći da svršim obećani članak iz mnogih razloga.

Pozdravlja Vas

Krleža

[Razglednica Dubrovnika, P.ž.: Dubrovnik, 11. IV. (19)23.]

Slučaj Augusta Cesarca.

August Cesarec, književnik i publicista, otputovao je novembra prošle godine u Moskvu, na studij ruskih kulturnih i političkih prilika, pitanja i problema. Na povratku iz Rusije, njega je mariborska pogranična policija uapsila, osudila na tromesečni zatvor, a zatim ga je predala zagrebačkom sudbenom stolu na daljnje uređivanje po zakonu za zaštitu države.

Nova kazna traži da je tom prilikom potrebno da se kaže nešto o Augustu Cesarcu i o njegovoj životnoj liniji, koja je tako tipična za živote naših najmlađih generacija, koje su ponele na svojim leđima sve patnje i krstove naših narodnih borba, da se na koncu preko svijui peripetija i stradanja i postepenog razvijanja i sazrevanja okrenu licem na istok, k Rusiji, fokusu i zvezdi, i onom arhimedovom uporištu u koje će se opreti poluge novih evropejskih gibanja i progressa. I ako u ovom našem blatnom i teškom životu imade svetlih poteza i linija, koje barem u konturama označuju mostove preko naših ponora i dubina, to su onda to – baš ti svetli nesebični samozatajni i na svaku žrtvu spremni životi, kojima nas danas žive bezimene gomile stradalnika, koji vole ovu našu zemlju i naše ljude i spremni su da žrtvuju i glave za dobru stvar, a ganjani su po nekim slepim mamutskim zakonima, koje su iskonstruisali baš najljući krvopije i tirani naših nepismenih i gladnih masa, stradavaju bez razloga i svrhe.

August Cesarec napisao je nekoliko romana (»Careva Kraljevina«, »Marija Bistrica«), drama (»Krčma Široko grlo«, novela rasutih po raznim našim književnim listovima, od nacionalističkog »Kola« (1912.) do »Savremenika« (1914–20.) i »Kritike« (1922.). On je izdao knjigu »Stihova« (1919.), bio urednikom jednog književnog lista, i saradivao je punih deset godina kao kulturni referent i kritičar u celokupnoj našoj dnevnoj socijalističkoj štampi, u almanasima i pedijodičnim izdanjima (»Slobodna Reč«, »Sloboda«, »Istina«, »Nova Istina«, »Novi Svet«, »Radnička Štampa«, »Borba«, »Radnik« itd. itd.). On, kao marksista intelektualac, po svom ekonomskom naziranju spada u drugu našu marksističku generaciju. Prva socijal-demokratska falanga počela je svoj socijalistički uspon strmom linijom, da se već u trećem deceniju podrovana našim provincijalnim i malograđanskim prilikama strovali u smrtonosne kompromise. (De mortuis nihil nisi bene!). Druga dakle marksistička generacija kojoj pripada i August Cesarec igrala je još u nižoj gimnaziji ulogu simpatizera socijaldemokratskih parola i programa, da započne svoj romantični aktivitet srednjoškolskim štrajkovima i atentatima, i da nakon nacionalističkih brodoloma i razočaranja pređe u sistematsku klasno-strukovnu borbu masa. Kao maturanat, August Cesarec bio je uapšen na dan atentata protiv komesara Cuvaja, bačen u Mitrovicu, gdje je ležao sve do pred rat 1914. Bolestan, tuberkulozan i slomljen, on je onda počeo kao politički sumnjivac i austrijski soldat bez čina onaj teški križni put po soldačkim zatvorima, bolnicama i kasarnama, koji je trajao sve do oktobra osamnaeste, pune četiri godine. Od vlade zagrebačkog narodnog Veća bio je uapšen još kao politički sumnjivi austrijski vojnik, a nekoliko meseci posle toga bio je prisiljen da se skloni za granicu, u emigraciju pred progonima tadanje demokratsko-socijal-demokratske koalicije, opet kao politički sumnjivac. Vrativši se iz inozemstva bolestan kući on je intenzivno radio književno i publicistički, više pljenjen i cenzurisano nego objavljivan, uapšen ponovno za Alijagićevog vešanja pa posle nekoliko nedelja pušten, ganjan po raznim austrij. patentima, praćen detektivima, preslušan večno na policiji, premetan uvek perijodički i po nekom sistemu, on je konačno otputovao u Moskvu. I sada imade opet čast da opet sedi kod sudbenoga stola u Zagrebu. U mariborskom policajnom zatvoru bio je zatvoren kao običan policajni kažnjениk, izolovan, prisiljen na robijašku hranu u pritvoru, zajedno sa šiberima i varalicama i sada, mesto da sedi kao kulturni radnik u kakvoj evropejskoj biblioteci, kao jedan od najistaknutijih mladih književnih radnika trune u zatvoru u nepomičnoj jalovosti samice.

August Cesarec otputovao je u Moskvu u nameri da napiše nama toliko potrebnu informativnu knjigu u ruskoj revoluciji i putujući u Rusiju on je vršio samo svoju publicističku i književničku dužnost. Putnicu nije tražio naprosto zato, jer je unapred mogao da zna da je u tu svrhu neće ni dobiti, tim više što se malo vremena pred njegovim otputovanjem dogodilo da su vlasti odbile molbu ruskog odbora da se izda putnica nekim polit. sumnjivim licima.

Ne spada najposle u okvir ove naše informativne beleške, da se takmemo tog kaznenog pitanja o politički sumnjivim licima, tek toliko možemo da kažemo ako je politička i kulturna orijentacija Augusta Cesarca i najmlađih naših generacija sumnjiva, onda su sumnjivi mnogi izvan sumnje najsvetliji mozgovi Evrope. Ako je to politički sumnjivo, daje čovek uveren, da je ruska oktobarska revolucija sedamnaeste mnogo veći događaj od jakobinske devedesetitreće, onda su Jack London, Upton Sinclair, Bernhard Shaw, Anatol France, Romain Rolland, Nicolai, Foerster, Kraus, Herzog, Barbusse, itd. itd. svi politički sumnjivi, i onda bi trebalo sve što oni objavljuju i pišu o Rusiji spaliti i uništiti, jer potpada pod udar zakona o zaštiti države. Treba samo pratiti krivulju jednog M. Philips Price-a koji se pod dojmom ruskih dimenzija i događaja razvija iz običnog građanskog riportera do oduševljenog borca za rusku stvar, treba se zamisliti u to, kako je to da iz francuskog generalštabskog kontrarevolucionarnog oficira Sadeula, postaje junak ruske revolucije, treba gledati u postepeno gibanje u levo jednog Nansena, pa Čehotina i ruskih smjenovjehovaca, klartista i aktivista po celoj Evropi, pa da čovek može da shvati da je logično, da jedan naš književni radnik, koji se već kroz deset godina pati i strada za svoje uverenje po zatvorima i austrijskim civilnim i soldačkim i opet našim civilnim, da takav čovek neće gledati događaje kako je to propisano u paragrafu, nego tako kako ih on sam vidi.

August Cesarec imade svoj ustaljen pogled na svet, koji on posmatra u nekom sistemu ideja i zato nema savršeno nikakvog smisla da se jedan mozak, koji se je formirao na temelju dugogodišnjih patnji, iskustva i posmatranja, ipak hoće da prelije i prekalupi u nešto šablonsko, čime bi i naše državno odvetništvo bilo naročito zadovoljno. Jer da je August Cesarec hteo, on je tokom ovih golemih preokreta bez ikake natege mogao da se prilagodi nekim spoljašnjim formalnostima i da u ovom našem društvenom rasporedu postigne neke takozvane prednosti, za kojima zaludu čeznu one sitne činovničke duše, što se dodvoravaju naspram gore, ganjajući našu smijonu mladost, koja će pre ili kasnije povesti ovu našu zemlju na svetlije putove.

August Cesarec nije međutim nikada pokazivao nikakvih karjerističnih tendencija. Već samim faktom da se je odlučio u ovim našim teškim i nesnosnim prilikama na književnički kruh, on je dokazao da gleda barem za devedeset stupanja iznad svake realnosti i bila bi dakle dužnost naših merodavnih faktora i naše sredine i našeg društva da ovakim samozatajnim kulturnim radnicima olakšaju život, a ne da ga nekim rafiniranim policijskim i paragrafskim suvišnostima čine još gorčim i težim nego što on sam po sebi i jeste.

Kad se dogodi tako, da netko za koga se kod nas govorilo, pisalo ili mislilo, da je »talenat«, »da bi mogao da se razvije«, »da imade nešto u čoveku«, kada se dogodi da takav netko umre (što se uostalom vrlo često zbiva), onda posle smrti osvanu po novinama neke notice i članci koji svi mirišu po tamjanu i u kojima se psuju javnost, zemlja, ljudi, država, narod, da se je opet dogodio kulturni skandal itd. itd. Nad otvorenim grobovima govori se kod nas o dužnosti, kako treba da se brinemo za naše književnike, kako treba da si zadamo reč da nećemo dopustiti da se to i opet dogodi, ali dok su nam književnici mladi, dok mogu da rade i stvaraju, dok su karakter i gledaju napred, onda ih zatvaramo, mučimo, ganjamo, apsimmo, plenimo, i ubijamo, ponavljajući taj cirkulus do grešne slaboumnosti.

[Autograf, 3 stranice.]

Gospodine,

Izvolite uzeti na znanje da Vaš postupak smatram nedostojnim i da ovim pismom prekidam s Vama svaku vezu pa i konvencionalnu. Od Vas su takt i logika zahtevali, da iznoseći u javnost neke moje reči, bezuslovno naglasite i to, kako sam u tim intimnim razgovorima kod crne kave, u zatvorenom krugu, zastupao tezu, da ste se neovlašteno poslužili tuđim titlblatom i da imate krivo. Ja sam ne samo Vama nego i Lj. B. isto tako više puta naglasio, kako mi je neugodno da se stvar oko naš. lista moje knjige tako zapliće i ja ne mogu da Vam izrazim koliko sam iznenađen i indigniran Vašim svakako neukusnim i malograđanskim postupkom.

Pitanje kavalirskog postupka ili prepada kao i sve ostalo, rešit ću s Vama – posle svega – u javnosti i nadam se da će Vas jedamput za uvek minuti volja da se igrate arbitra i indiskretnog brbljavca u stvarima u kojima imate savršeno krivo.

Dne 1. XI. 1925.

Krleža

III. »KNJIŽEVNA REPUBLIKA« (1923–1927)

(Literarna i publicistička revija »Oganj« – Književni oglasi za »Književnu republiku« – Cirkularno pismo povjerenicima »Književne republike« – Cesarčev urednički doprinos »Književnoj republici« – Krležina putovanja u Beč, Berlin i Moskvu – Uredničke poruke čitateljima i pretplatnicima »Književne republike«)

Od zabrane *Plamena* početkom kolovoza 1919. i do nastupa s *Književnom republikom* krajem listopada 1923. Krleža je bez svoga književnog glasila. U međuvremenu, početkom 1921., primio je – kako je zabilježio u dnevničkom zapisu od 5. veljače iste godine – »Pismo Boška Tokina, da se pokrene jedan beogradski časopis« (*Republika*, 10/1954, 1, 289–290), ali se od inicijative dalje nije krenulo. Također, tijekom 1922., sudjeluje u obnovi *Savremeni-ka*, koji je, zahvaljujući, izgleda, ponajviše njegovim naporima, nakon jednogodišnje stanke ponovno počeo izlaziti iduće, 1923. godine. Ovoj poznatoj kronologiji dodajmo sada i podatak o Krležinoj namjeri s početka 1923. da nastupi samostalno, s vlastitim listom. Jedini trag o tome sačuvan je u književnom oglasu iz zagrebačke *Borbe* od 11. siječnja 1923., što je – naizgled neupadljiv – ostao nezapažen u literaturi o Krležinoj književno-časopisnoj djelatnosti, a glasi:

»'Oganj'»

Dokora će izaći prvi broj 'Ognja', literarne i publicističke revije koju će izdavati naš prijatelj Miroslav Krleža. 'Oganj' ima da bude nastavak 'Plamena', kojeg je vlast zabranila u augustu 1919.« (*Borba*, II/1923, 1–2, 8).

Krleža je, dakle, početkom 1923. htio nastaviti tamo gdje je prije tri i pol godine bio prisiljen stati, kako je simbolički najavio već samim izborom naslova najavljene revije. Nisu, međutim, poznati razlozi koji su ga omeli da odustane od zamisli, koja je, sudeći po oglasu, bila blizu ostvarenja, premda se može pretpostaviti da je jedan od njih, možda čak odlučujući, bio upravo poslovne naravi.²⁵ Pokretanje časopisa, naime, uključivalo je i znatan materijalni angažman, u koji se Krleža očigledno nije mogao upustiti sam, bez potpore kakvog privatnog nakladnika ili književne institucije. Nema doduše nikakvih podataka u tom pravcu, ali nije baš ni upitno je li Krleža, ukoliko je čak i pokušao, uopće mogao našu zagrebačkog izdavača voljnog da ga podupre u pothvatu koji je unaprijed bio otvoren samo svakovrsnim rizicima. No, bilo tako ili drukčije, ostaje sigurno da ideja o *Ognju*, unatoč svojoj neostvarenosti, označuje pomak od situacije koju je Krleža dvije godine ranije, u produžetku navedena zapisa o Tokinovu pismu, skeptički prokomentirao: »vlastita revija: tempi passati«. Odnosno, u smislu početne akcije, pripreme terena, upućuje također na dužu kronologiju nastajanja *Književne republike*, a njezinu pojavu čini ipak manje iznenadnom nego se to obično uzima.

Neuspjeh, dakako, nije pokolebao Krležu, koji je, našavši u koprivničkom knjižaru Vinku Vošickom nakladnika dovoljno ambicioznog da prihvati priliku za snažniji nastup svoga tiskarskog zavoda na književnom tržištu, upravo na dan četvrte godišnjice zabrane *Plamena*, 8. kolovoza 1923. godine, sklopio s njim ugovor o izdavanju *Književne republike*.²⁶ Projekt koji je, dakle, Krleža namjeravao ostvariti još od početka godine, počeo je sada

²⁵ Kako se naredba o zabrani *Plamena* protezala i na pokušaje njegove eventualne obnove, nije isključeno da je Krleži možda bilo uskraćeno odobrenje za pokretanje *Ognja*. Protiv takve pretpostavke međutim govori činjenica da je u prvim brojevima *Književne republike* Krleža slobodno i bez ikakvih posljedica oglašavao za prodaju kompletne *Plamena*, unatoč tome što je spomenuta naredba uključivala također i zabranu nastavnog kolportiranja časopisa.

²⁶ Ivan Očak, *Pisma Miroslava Krleže u Koprivnicu, Podravski zbornik 84*, Koprivnica, 1984, dok. 1.

realizirati u djelo, doduše pod drugim imenom i – kako će sam kasnije, u varijanti odlomka *Pisma iz Koprivnice* redigiranog za *Panoramu pogleda, pojava i pojmova* (Sarajevo 1975, 3, 375), ne bez ironije reći – u »provincijalnom zakutku«.

Kao pisac s posebnim smislom za reklamnu stranu književnog aktiviteta, a svakako i u namjeri da izbjegne mogući marginalizacijski efekt mjesta za koje je pokretanje *Književne republike* bilo vezano, Krleža se odmah, paralelno s pripremnim uredničkim poslovima, pobrinuo i za potpuno i pravovremeno obavještenje javnosti ne samo o pokretanju novog časopisa, već i za osiguranje njegova optimalna čitateljskog i napose pretplatničkog prihvata i odaziva. »Treba sastaviti književne objave, reklamu organizirati po novinama« – piše već 27. rujna 1923. Vošickom (I. Očak: *Pisma Miroslava Krleže...* nav. dj. dok. 7) i u slijedu ove upute, neposredno pred sam izlazak prvoga broja, u *Borbi* od 25. listopada 1923. objavljuje oglas s detaljnim knjižarskim i pretplatničkim obavijestima. Odmah zatim, u prvom broju *Književne republike*, koji je izašao upravo zadnjih dana u listopadu i netom tiskan bio odaslan redakcijama i širem krugu književne publike na ogled, prilaže na posebnom listu otisnuti novi oglas i poziv na pretplatu. K tome, ne prepuštajući ništa slučaju, uz izlazak prvog broja za siječanj 1924. upućuje cirkularno pismo, zapravo poziv potencijalnim povjerenicima, gdje uz ostalo ponavlja već u prethodnom književnom oglasu istaknutu poruku »da su svakom neovisnom listu pretplatnici jedino uporište«.

Krležin trud da već na startu osigura komercijalni uspjeh, a time sigurniju i dužu egzistenciju svom časopisu, ilustriraju ova tri gotovo posve zaboravljena dokumenta, koja nisu bez vlastite vrijednosti te zavređuju svoju aktualizaciju ponovnim objavljivanjem.²⁷ Uz uobičajene prodajne informacije i upute, naime, u njima se ipak najviše govori o polaznim smjernicama za časopis, o razlozima za njegovo pokretanje, pa se stoga mogu i raspoznati kao, zapravo jedini, Krležini direktni programni iskazi o *Književnoj republici*.

Ne precjenjujući nipošto takvo njihovo značenje, lako je ipak zapaziti da se u oba oglasa, kao i u cirkularnom pismu, gotovo isključivo opisuje književna usmjerenost časopisa na pragu, a to ih dakako osamostaljuje prema poznatoj i često citiranoj *Napomeni uredništva* (*Književna republika*, I/1923, 1, 38–40), gdje se platforma *Književne republike* daje ipak posredno, preko ideološke kritike *Plamena* i analize negativnih političkih koordinata vremena. Neke su oznake svakako usporedive, zajedničke toj *Napomeni*, budući da u oglasima, kao i u cirkularnom pismu Krleža podjednako ne propušta prilike da sumira vrijednost i postignuća *Plamena*, naglašujući i time kontinuitet kao osnovu *Književne republike*. No, uz smještanje novog časopisa u kontekst europskih i domaćih književnih i kulturnih zbivanja, ono što se u ova tri dokumenta napose naglašuje kao povod pokretanja i temeljna zadaća *Književne republike* jest stimulacija »književne produkcije«, podjednako beletrističke kao i kritičke. Borba za »književno pravo talenta«, »solidne vrednosti«, a nadasve za »nove i jasne orijentacije«, načela su koja se tu manifestno ističu i postavljaju kao urednički putokazi.

Pored ovako artikuliranih programsko-ishodišnih odrednica, izdvojit ćemo i navod koji posebice evidentira prisutnost i stvarni angažman Augusta Cesarca već od pripremnog razdoblja *Književne republike*. Časopis je »pokrenula« i oko njega se »okupila«, izrijeckom naime ističe Krleža u drugom oglasu te u cirkularnom pismu precizira, ista »grupa književnika« što je »izdavala Plamen«. Da posrijedi nije bila tek prijateljska gesta prema suuredniku *Plamena*, nego konstatacija njihova naročita suradništva, svjedok je i sam Cesarec, koji u

²⁷ Od ovih dokumenata samo je oglas iz I. broja *Književne republike* ponovno objavljen u knjizi *Sa uredničkog stola iz sarajevskog izdanja Krležinih Sabranih djela* (Sarajevo, 1985, str. 11–12), pa i to ne u izvornom obliku, nego prema skraćenom tekstu u *Savremeniku*, 17/1923, 11–12, str. 353.

pismu od 16. rujna 1923. najavljuje bratu Rudolfu svoje češće dolaske u Koprivnicu, jer će Krleža i on »kod Vošickog štampati reviju«.²⁸ Ne začuđuje stoga činjenica da su Krleža i Cesarec isključivi suradnici u prvom broju *Književne republike* pa i to gotovo s identičnim opsegom svojih tekstova. A s takvim početkom razumljivo je da je da je Cesarec ostao uz Krležu drugim nositeljem časopisa, napose u koprivničkoj fazi njegova izlaženja kad je, štoviše za Krležinih izbivanja iz Zagreba preuzeo brigu oko dovršenja sedmog broja za lipanj 1924. te sam uredio šesti broj za veljaču 1925.

Ovi Cesarčevi urednički nastupi koje u prvom redu istom treba upisati u povijest izdavanja *Književne republike* pružaju također čvrsto ishodište za datiranje i konstrukciju Krležinih putovanja s kojih je potekao njegov *Izlet u Rusiju* (Zagreb, 1926), a uvriježilo ih se iskazivati u kontinuiranom trajanju od ljeta, odnosno jeseni 1924., do svibnja 1925.²⁹ Povezani, naime, s drugom, dosad podjednako neiskorištenom, no u svemu dovoljno pouzdanom građom, kronološki napatci koji proizlaze iz Cesarčevih uredničkih nastupa, otkrivaju da se radilo upravo o trima putovanjima što ih je Krleža poduzeo s doduše istim ciljem – odlazak u Moskvu, ali odvojeno, u različitim vremenskim odsjecima.

Kako se sada može reći, prvo od tih putovanja, preko Beča i Dresdena u Berlin, Krleža je ostvario u lipnju 1924., vrativši se netom s kraćeg boravka u Beogradu.³⁰ Krenuo je u žurbi, ali nipošto u nekoj nagloj i spontanoj odluci bijega iz provincijalnih zagrebačkih prilika, što je kao objašnjenje pružio u namjeri da pođe u Rusiju. U stvari, poznato je iz kasnijega Krležina usmenog iskaza, radilo se o posve iznenadnoj, ali i dobrodošloj prilici da zajedno s delegacijom KPJ otputuje u Moskvu »povodom V. Kongresa« Kominterne koji se imao održati od 17. lipnja do 8. srpnja 1924.³¹ Teško je reći kojeg je upravo dana Krleža otišao iz Zagreba, ali je u tom pravcu indikativna informacija iz njegovih *Berlinskih impresija II* (Hrvat, 7/1925, 1461, 5) da je u vlaku do Dresdena putovao s njemačkim sindikalistima koji su se vraćali s kongresa Amsterdamske internacionale što se održavao u Beču od 2. do 7. lipnja. Prema tome, neće biti neopravdano Krležin polazak smjestiti u vrijeme oko zaključčnog dana kongresa, a to se nadalje može bez teškoća povezati i s navodom iz *Berlinskih impresija I* (Hrvat, VII/1925, 1455, 5) u kojemu kaže da je u Berlin stigao nekoliko tjedana poslije njemačkih parlamentarnih izbora (održanih 4. svibnja 1924.). Osim ovih autorskih svjedočanstava koja sama po sebi nemaju ili ne moraju imati punu vrijednost objektivnog podatka, predloženu dataciju potvrđuje, međutim, Cesarčevo pismo Vošickom od 16. lipnja, iz kojeg pak sasvim jasno proizlazi da je Krleža krenuo na put prije tog nadnevka, prepustivši Cesarcu da urednički dovrši tekući, sedmi broj *Književne republike* za lipanj 1924.³²

²⁸ Mira Kolar-Dimitrijević, *Cesarčevi susreti s Koprivnicom, Podravski zbornik 84*, Koprivnica, 1984, str. 10.

²⁹ Usp. Stanko Lasić, *Krleža* (Zagreb, 1982, str. 179, 182–184) i Ivan Očak, *Krleža–partija* (Zagreb, 1982, str. 131–141). Djelomičnu korekciju takvog datiranja izvršio je Aleksandar Flaker s tezom o dva Krležina boravka u Berlinu (prije rujna 1924. i u veljači 1925.), o etapama Beča i Koprivnice u međuvremenu te dolaskom u Moskvu početkom ožujka 1925. (*Berlinski intermezzo Miroslava Krleže, Revija*, 27/1987, 5, 426–434).

³⁰ U dnevničkom zapisu od 18. III. 1943. Krleža piše da je u Beogradu boravio »ljeta 1924« (*Forum*, XI/1972, 3, 482), što se pak prema referencijama iz njegova eseja *Balkanske impresije* (*Književna republika*, 2/1924, II/3) može približe odrediti kraćim razdobljem od polovice svibnja do prvih dana u lipnju. Za vrijeme tog boravka, Krleža je prvi put sreo Marka Ristića koji onda u eseju *Fuga Krležiana* taj njihov susret također datira s »krajem maja ili početkom juna 1924.« (*Republika*, 9/1953, 7–8, 538).

³¹ I. Očak, *Krleža–partija*, nav. dj., str. 131. i 136.

³² U nav. dj. M. Kolar-Dimitrijević, *Cesarčevi susreti s Koprivnicom* (str. 10) pismo je publicirano kao regest, ali bez spomena dijela teksta u kojemu Cesarec spominje Krležino izbivanje iz Zagreba; taj dio u pismu glasi: »Krleža mi je naime pre svoga odlaska saopćio...«

Krležin iznenadni i prethodno nepripremljeni odlazak nije ipak ostao bez posljedica, jer u Berlinu, kamo je stigao bez smetnji, nije dobio sovjetsku vizu, potrebnu za nastavak putovanja. Možda, s obzirom na svojevrstu pridruženost partijskoj delegaciji, na polasku nije ni pomišljao da bi do takve zapreke moglo uopće i doći. A možda se nadao pomoći berlinskog biroa MOPR-e na čelu s Walterom Münzenbergom, s kojim je bio u kontaktu još od akcije za pomoć gladnima u Rusiji i koji je zagrebačkog inicijatora te akcije Asima Behmena samo nešto ranije »uputio u Moskvu«. ³³ K tome, da računa na pomoć MOPR imao je čak i dodatni razlog, naime, preko Vladimira Čopića upućeni poziv Josipa Čižinskog (Gorkića) iz Moskve od 12. travnja 1924. da za ovu organizaciju napiše »jednu stvar o belom teroru u Jugoslaviji«. ³⁴ Kako god bilo, zapreka se pokazala nepremostivom i, kako sam ističe u prije spomenutu usmenom iskazu, premda mu je u Berlinu viza bila obećana – »ali da će trebati za to čekati neko vrijeme«, Krleža nije preostalo drugo no da se vrati natrag u Zagreb, odakle već 22. lipnja javlja Vošickom u Koprivnicu: »ja sam nažalost bio primoran da prekinem putovanje u Berlin i da se vratim preko svakog očekivanja«. ³⁵ A u Zagrebu, »lipnja 1924. na povratku iz Berlina«, kako će točno navesti u predgovoru za Babićevu *Retrospektivu* (Zagreb, 1975), piše putopisni esej *Kriza u slikarstvu*, u kojem se, uz spomen galerija i muzeja što ih je posjećivao čekajući uzaludno na vizu, napose osvrnuo na nešto ranije (31. svibnja) otvorenu Veliku berlinsku umjetničku izložbu. Kako je poznato, Krleža objavljuje taj esej u nastavku prije spomenutog fragmenta *Sjeverni gradovi*, u prvom broju druge knjige *Književne republike* za rujna, a u drugom broju za listopad 1924. objavljuje i feljton *U Dresdenu* (»Mister Vu-San-Pej zanima se za srpsko-hrvatsko pitanje«) – da bi čitav ciklus u svom berlinskom putovanju, koje u svemu nije potrajalo više od deset do petnaest dana (od oko 7. no prije 16. do prije 22. lipnja), zaključio s ovdje već navedenim berlinskim »impresijama« u *Hrvatu* od 17. i 24. siječnja iduće, 1925. godine. ³⁶

Vrativši se iz Berlina u Zagreb, Krleža se, uz ostali rad, odrešito uključuje u polemiku o špijnskoj aferi Luje Vojnovića, te, uz poznate napise na tu temu, u *Obzoru* od 28. rujna s Hinkom Hinkovićem objavljuje, dosad bibliografski neregistriran *Javan poziv g. dru Luji Vojnoviću*. Također, povremeno odlazi u Koprivnicu, gdje 11. kolovoza potpisuje s Vošickim produženje ugovora o izdavanju *Književne republike*, (Očak, Dok. 36). Usto, 10. rujna nazočan je na reprizi Strindbergove drame *Otac*, što uostalom, i sam ističe u naslovu prikaza predstave. Zatim, sredinom listopada s Gavrom Predojevićem saziva, isprva zabranjeni, a onda odobreni i održani javni zbor internacionalne radničke pomoći (N. Seferović: *Beleške...*, nav. dj., str. 85). Nadalje, prema iskazu iz eseja *Smrt Anatola Francea*, nazočan je i na

³³ – – – [Milan Ćurčin], *Asim Behmen, Nova Evropa*, 1924, X/10, 312.

³⁴ N. [usret] S. [eferović], *Beleške uz Skicu za studiju o Miroslavu Krleži Otokara Keršovanija* (*Forum*, 5/1966, 5–6, 85) i Vojo Rajčević, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919–1928* (Zagreb, 1979, str. 222).

³⁵ I. Očak, *Pisma Miroslava Krleže u Koprivnicu*, Dok. 28. Pismo je tiskano s pogrešnim datumom »Zagreb, 1924. III 22.«; prema tekstu treba: »Zagreb, 1924. VI 22.«

³⁶ Ovom smještavanju *Berlinskih impresija I, II* u okvir Krležina lipanjskog putovanja moglo bi se na prvi pogled prigovoriti zbog referencija na smrt Friedricha Erbarta (28. II. 1925.), a koja se pojavljuje u zaključnom dijelu putopisa u izdanju *Izlet u Rusiju 1925* (Beograd, 1958), gdje je prvi put objavljen pod naslovom *U Berlinu*. Međutim, prigovor otpada ako se uzme k znanju da je za to izdanje, uz promjenu naslova, Krleža osnovni tekst temeljno redigirao i da mu je ujedno pripojio na kraju drugi, kasnije nastali putopisni fragment o Berlinu, u kojemu je spomenuta referencija izvorno navedena. Radi se o fragmentu koji Krleža prvi put objelodanjuje u osmom broju *Književne republike* u kolovozu 1925., i to kao integralni dio ciklusa *Putne impresije iz današnje Moskve* (odlomak *Od Berlina kroz Litvu i Latviju do Rige*), a potom ga u izdanju u knjizi *Izlet u Rusiju* (Zagreb, 1926) izdvaja u zasebno poglavlje pod naslovom *Meditacije o Aziji i Evropi*. Kako se iz ovih podataka vidi, spajanjem dvaju različitih tekstova u jedan, Krleža je pomišljao njihovu izvornu vremensku određenost pa je time, dakako, otvorio put za kronološke zabune.

predstavi Sterijinog *Kir Janje*. U stvari, ovi podaci – a ima ih i više, suprotno neobrazloženim tvrdnjama o njegovu tadašnjem boravku u inozemstvu, odreda i isključivo upućuju na neprekidnu Krležinu nazočnost u Zagrebu i to sve do početka prosinca 1924., kada odlazi u Beč, odakle se već 13. prosinca javlja u *Hrvatu* svojim prvim »pismom«.

Povezano s ovakvim datiranjem valja podsjetiti da u *Zapisima sa Tržića* (Sarajevo, 1988) Krleža opetovano bilježi (str. 207., 219. i 220.) kako je u studenom 1924. u Beču s generalmajorom Rongeom razgovarao o L. Vojnoviću, što bi, dakako, značilo da je na put krenuo ranije. Međutim, prema drugim izvorima zaključujemo da stvari s kronologijom, kao, uostalom, i sa svrhom putovanja stoje nešto drukčije (pri čemu možda ne bi trebalo do kraja isključiti, doduše malo vjerojatnu, mogućnost nekoga kraćega bečkog boravka u studenom, za kojim je onda odmah, već početkom prosinca, ponovno krenuo na put). Činjenica od koje, naime, valja poći jest Krležino pismo Vošickom od 2. prosinca (I. Očak, *Pisma Miroslava Krleže...*, nav. dj., dok. 38), koje, suprotno navodima iz tržičke retrospektive, kao nepobitni izvor iz tog vremena dokazuje da je Krleža tada još u Zagrebu, a ne u Beču, kamo se, dakle, mogao uputiti samo istog dana ili nešto kasnije. To se pak sasvim podudara i s datacijskim značenjem njegove poznate kritičke referencije iz netom spomenuta prvoga bečkog »pisma« o Lunačevskom izdanju Vidrićevih pjesama, koje se – sudeći po novinskim prikazima – pojavilo u prodaji upravo prvih dana prosinca, a Krleža ga, kao »najnovije«, ponio na put. S druge strane, moguće je da je doista otputovao zbog Vojnovića jer su se – ističe Krleža u dnevničkom zapisu od 7. srpnja 1942. – on, Hinković i Čurčin tada »našli pred deliatnim zadatkom da po volji suda pruže materijalni dokaz istine za naše citate« (*Forum*, XI/1972, 12, 908). Nema pak nikakve sumnje da mu je dodatna ili čak prvobitna namjera bila da – poučen berlinskim iskustvom – ishodi dokumente za odlazak u Rusiju, kako to uostalom tvrdi i Bratko Kreft, autentičan svjedok Krležinih bečkih dana.³⁷ Glavni je pak dokaz tomu svakako pismo koje je 16. prosinca 1924. Đuka Cvijić iz Beča uputio delegatu KPJ u Kominterni Filipu Filipoviću i u kojem, uz informaciju da je Krleža »ovde u Beču« gdje »radi publicistički«, potiče Filipovića da sa svoje strane učini sve da se »sprovede« ranija odluka CK KPJ da se Krleža »radi literarne i publicističke delatnosti kako u Rusiji tako i u Jugoslaviji na izvesno vreme i od izvesnih instanica u Moskvi pozove gore.«³⁸ U pismu Cvijić nadalje ističe da je »po sredi pitanje putnog troška i uzdržavanja«, koje bi Krleža »donekle mogao vratiti sa literarnim naslovima«, te, uz poruku »da bi odluka o tome trebala da najduže kroz 14 dana bude u Beču«, traži od Filipovića da mu »prvom prilikom« javi može li Krležu »kreditirati putni trošak koji bi mu se gore namirio.« Nije poznato je li odluka iz Moskve doista stigla do zatraženog roka, ali se s obzirom na nastavljeno izlaženje bečkih »pisama« u *Hrvatu* od 20., 27. i 31. prosinca, kao i prema nekim drugim podacima, može sasvim izvjesno reći da Krleža u Beču ostaje do kraja godine, ili čak do prvih siječanjskih dana iduće, 1925., kada se vraća u Zagreb. Dakako, s jasnom namjerom da tijekom siječnja 1925. ponovno krene u Beč, gdje su ga, po vlastitu svjedočanstvu, čekale ulaznice za tamošnje »gostovanje Pitojevljeve trupe« (*Pismo iz Koprivnice, Hrvat*, 31. I. 1925.), pa da

³⁷ U članku *Susret u Beču 1924* (*Republika*, 19/1963, 7–8, 301), Bratko Kreft piše »Krleža je tada došao u Beč da pripremi sve za put u Moskvu.«

³⁸ I. Očak, *Krleža–partija* (nav. djelo, str. 136). S upozorenjem na svoju monografiju o Vladimiru Čopiću (*Vojnik revolucije*, Zagreb, 1980), Očak identificira ovdje prije spomenuto pismo J. Čižinskog od 12. travnja 1924. kao »poziv« Krleži »da posjeti Moskvu«, jer se iz pisma vidi »da je Krleža pozvan u MOPR (...) u Moskvu, da napiše o bijelom teroru u Jugoslaviji.« Na odnosnom mjestu u monografiji o Čopiću (str. 167), međutim, nema ni riječi o takvom pozivu, nego se samo kaže, uostalom ispravno, da su Krleža i Cesarec »po 'Mopri' pozvani da napišu po jednu stvar o belom teroru«.

onda, opremljen pozivom, u čiji primitak nije, izgleda, dvojio, kao i eventualno odobrenim novčanim sredstvima, nastavi put u Moskvu.

Povratak u Zagreb bio je svakako neophodan, jer, uz ostale putne pripreme, morao je također dovršiti već zakašnjeli četvrti broj *Književne republike* za prosinac 1924. Stoga na pismenu urgenciju Vošickog od 8. siječnja 1925., Krleža odmah šalje u Koprivnicu dio rukopisa i u isti mah odbija prijedlog svoga nakladnika da se nastali poremećaj u slijedu izlaženju nadoknadi izdavanjem datog broja kao siječanjskog. »Prosto iz toga« – kako je naglasio u popratnom pismu – »što je nemoguće da prekoračimo jedan čitav mesec. 4. broj je, i ostaje decembarski, a br. 5 i 6 izdat ćemo kao januar-februarski dvobroj.«³⁹ U Zagrebu, međutim, dolazi do neočekivanog obrata.

Sredinom prosinca 1924., kod premetačine stana Vladimira Čopića, pronađeno je prije navedeno pismo Josipa Čižinskog od 12. travnja 1924., zbog čega je zagrebačko redarstvo u izvještaju od 16. prosinca 1924., dakle istog dana kad Cvijić piše u Moskvu, najavilo krivični postupak protiv Krleže (N. Seferović, *Beleške...*, nav. dj., str. 85). Postupak se dakako nije mogao odmah provesti, ali nije bio ni opozvan ili zaboravljen: uslijedio je po Krležinom povratku u Zagreb kad mu je, može se pobliže odrediti, neposredno prije 17. siječnja 1925. pretresen stan, zaplijenjeno nekoliko knjiga i – oduzeta putovnica. Činjenica da je tim povodom u netom spomenutom četvrtom broju *Književne republike* objavio protestni napis *Za slobodu književnog stvaranja*, nije nipošto u sukobu s ovim datiranjem. Dapače, dokumentacijski ga potpuno potkrepljuje, a samim time i opovrgava pretpostavke prema kojima mu je putovnica oduzeta ili nešto prije siječnja 1925. ili pak u svibnju te godine, i to po povratku iz Rusije u Zagreb, odnosno na granici kod Koprivnice. Kako je upravo pokazano, dati je broj *Književne republike* u trenutku pretresa Krležina stana još u fazi uredničkog dovršenja, te s nominalnom oznakom za prosinac 1924. izlazi iz tiska tek krajem siječnja 1925. Upravo je zbog tolikog zakašnjenja Krleža i mogao u svoj protest uključiti vijest koju je o oduzimanju putovnice beogradsko *Vreme* od 18. siječnja objavilo u okviru dopisa svoga zagrebačkog reportera Stanislava Krakova, *Radićeve veze s Moskvom*. S obzirom da je u pretisku Krleža izostavio nadnevak, vrijedno je tu vijest prenijeti ovdje u cjelini:

»Zagreb, 17. januara. – Policija je oduzela pasoš književniku g. Miroslavu Krleži koji je hteo da otputuje u Nemačku. G. Krleža, istaknuti komunista, nedavno je doputovao iz Nemačke. Policija ga je osumnjičila da on služi kao specijalni kurir i šalje zajedničare i radićevce da održavaju njihove nedozvoljene veze sa inostranstvom.« (*Vreme*, 5/1925, 117, 1).

Uz temeljnu kronološku vrijednost, ta vijest također upućuje na zaključak koji logično proizlazi iz njezina sadržaja, i još očitije iz naslova dopisa u kojem je objavljena, ali ga kao podatak za Krležinu biografiju valja ipak naglasiti. Ako je, naime, u Čopićeve stanu nađeno pismo Čižinskog pružalo povod za redarstvenu akciju protiv Krleže, stvarni se razlog za to, preko navedene vijesti, otkriva u širem političkom kontekstu vremena. Točnije rečeno, povezan je s nakanom režima da uoči parlamentarnih izbora raspisanih za 8. veljače 1925. poduzme krivično gonjenje Stjepana Radića i vodstvo HRSS-a te da u tu svrhu, uz ostalo, iskoristi i nedavni pristup stranke Seljačkoj internacionali. Očito, zagrebačko redarstvo nije sumnjalo, a nije ni moglo sumnjati u točnu destinaciju Krležina prosinačkog puta, premda ga je on sam u prvom bečkom »pismu« pokušao prikriti navodom da odlazi u München da vidi »Leibla«, jer namjerava pisati »o Račiću«, označivši stoga i pri oduzimanju putovnice Njemačku kao zemlju iz koje se netom vratio i u koju se ponovno spremao. Jednako tako nisu

³⁹ I. Očak, *Pisma Miroslava Krleže...*, nav. dj., dok. 21. U publikaciji za pismo se pretpostavlja da je pisano u siječnju 1924, a prema sadržaju pisma jasno je da se radi o siječnju 1925. godine.

mogli ostati sasvim nepoznati ni njegovi kontakti s ljudima iz okoliša *La Fédération Balkanique*, lista koji je u Beču izdavala Balkanska komunistička federacija, te je bio zabranjen u Jugoslaviji, i u kojem je, nakon pristupa Seljačkoj internacionali, također surađivao Radić. Sasvim je, dakle, razumljivo da je redarstvo očekivalo kako će kod Krleže pronaći kakav materijal koji bi vlastima dobro došao za progon HRSS-a, a isto tako i Hrvatske zajednice, u čijem je glasilu Krleža, uostalom, i započeo surađivati upravo za svoga bečkog boravka.

Kao izvor šire vrijednosti, vijest iz *Vremena* dopušta nadalje točnu dataciju Krležina putovanja u Koprivnicu, s kojeg je i poteklo njegovo prije spomenuto *Pismo iz Koprivnice*. Kako je lako ustanoviti dan nadnevka vijesti (17. siječnja), bila je subota, dok u popratnom pismu Vošickom uz drugu – i završnu – otpremu rukopisa za spominjani četvrti broj *Književne republike*, Krleža naglašava: »Danas je srijeda«, te najavljuje: »Ja ću doći u Koprivnicu u subotu sa jutarnjim brzim vozom« (I. Očak, *Pisma Miroslava Krleže...*, nav. dj., dok. 31). Prevedeni u točne datume, ovi navodi iz pisma, koje je u originalu nažalost nedatirano, ali ga je, sudeći po sadržaju, Krleža pisao odmah poslije ovdje već citiranog odgovora na pismo Vošickog od 8. siječnja., upućuju da se moglo raditi samo o srijedi i suboti 14. i 17., odnosno 21. i 24. siječnja. S obzirom pak na datum objavljivanja *Pisma iz Koprivnice* (31. siječnja), čini se vjerojatnijim prikloniti se prvoj grupi datuma i uzeti da je Krleža otputovao u Koprivnicu 17. siječnja, točno na dan kad u *Hrvatu* počinje publicirati *Berlinske impresije* – učinivši to možda čak u potvrdu redarstvu danog iskaza o Njemačkoj kao svom ponovnom putnom odredištu.

Nakon koprivničke epizode, u Zagrebu je Krleža nazočan na generalnom pokusu i potom 5. veljače na održanoj premijeri Dimovićeva *Baš-Čelika*, kako točno ističe u prikazu što ga je objavio krajem mjeseca, izašlom petom broju druge knjige *Književne republike*, a napisao u realizaciji namjere najavljene u već spomenutoj kritici Strindbergova *Oca*. Početkom veljače otišao je na Kvarner. O tom, svakako kraćem, putovanju nije ostavio svjedočanstvo takve vrste kao što je koprivničko »pismo«, ali ga je nešto kasnije zabilježio u putopisnom fragmentu *Dolazak proljeća u Moskvu* (*Obzor*, 66/1925, 285, 3). Međutim, u veljači ipak dolazi do promjene situacije i, pošto mu je očigledno vraćena putovnica, Krleža konačno kreće na svoj »izlet« u Rusiju. Zbilo se to izgleda i opet u hitnji, jer je poslove oko pripremanja i tiskanja sljedećeg šestog broja *Književne republike* predao Cesarcu, o čemu obavješćuje Vošickog: »Kada dobijete materijal od gosp. Cesarca za 6. broj odmah ga dajte u posao.«⁴⁰ Vošickom se javio i Cesarec koji je u post-skriptumu svoga pisma od 27. veljače otpremu materijala uvjetovao prethodnim izlaskom tada već zakašnjelog petog broja (M. Kolar-Dimitrijević, *Cesarčevi susreti...*, nav. dj., str. 14). Dodatno ovoj informaciji koja upućuje na početni trenutak Cesarčeva drugoga uredničkog nastupa, pismo svojim nadnevkom isto tako omogućuje da se Krležin polazak iz Zagreba sa sigurnošću smjesti u dane neposredno prije 27. veljače, pa onda i da se njegov dolazak u Moskvu definitivno datira u kraj mjeseca ili pak u početak ožujka.⁴¹

⁴⁰ I. Očak, *Pisma Miroslava Krleže u Koprivnicu*, Dok. 33. Pismo je bez datuma, a Očak pretpostavlja da je pisano prije travnja 1924. S obzirom na očitu sadržajnu povezanost ovoga pisma s Cesarčevim pismom Vošickom od 27. veljače 1925, nedvoumno je da ga je Krleža pisao neposredno prije nadnevka tog Cesarčevog pisma, u isto vrijeme kad je Cesarcu predavao poslove oko pripremanja br. 6 *Književne republike* za ožujak 1925.

⁴¹ Oslanjajući se na spomenuti Krležin navod o smrti Friedricha Eberta, Flaker (*Berlinski intermezzo...*, nav. dj. str. 426), je na taj podatak prvi upozorio, ne bez razloga piše kako je Krleža »mogao stići u Moskvu tek početkom ožujka.« S druge strane, čini se da nije posve neopravdano pretpostaviti da je posrijedi opća povijesna lokalizacija početne faze putovanja, a ne konkretna informacija o danu Krležina polaska iz Berlina, te je tako njegov »ulazak u Moskvu«, podudaran s istoimenim putopisnim fragmentom, datiranim veljačkim maglenim jutrom« (*Obzor*, 57/1926, 65, 1). Neovisno o točnosti jedne ili druge datacije, budući je riječ o doista zanemarljivoj razlici od

Prema Krležinu kasnijem svjedočanstvu, poznato je da je otputovao na svoj vlastiti trošak, a izbora nije ni imao jer unatoč navedena izričita Cvijićeva prijedloga – nije dobio nikakve novčane pomoći.⁴² Ne čini se stoga nipošto neopravdanim pretpostaviti da iz Moskve nije dobio nikakav poziv, nego mu je samo odobrena viza koja mu je pola godine ranije bila uskraćena. Razumljivo je da su mu za putovanje bila potrebna veća sredstva, što ih on sam nije imao ili nije mogao pozajmicom unaprijed pribaviti, te da je zato, možda i ponajviše, računao upravo na tekuće uredničke i suradničke honorare za *Književnu republiku*. Očituje se to sasvim bjelodano iz onovremenih pisama Bele Krleže i Augusta Cesarca Vošickom u kojima oni opetovano traže i požuruju isplate tih honorara, kako bi mogli »odmah« poslati novac za Krležom koji ga »i te kako treba«, pa štoviše i »hitno urgira« iz Moskve.⁴³ Dakako, ne bi u svemu tome nipošto trebalo tražiti ili naći indicije koje bi dale naslutiti da je Krleža bio loše dočekan u Moskvi, ali, s druge strane, navedeni podaci također upućuju na njegov neslužbeni, sasvim skromni status privatnog posjetitelja u kojeg se možda imalo »puno poverenja«,⁴⁴ ali mu to nije bilo ni od kakve koristi. U stvari, pritisnut novčanom oskudicom, kako i sam bez okolišanja priznaje u navedenom svjedočanstvu, nakon prvih petnaest dana stanovanja u nekom »polurazrušenom«, no za njega ipak preskupom hotelu, i pošto je uzalud potražio pomoć u Balkanskoj komisiji Kominterne, boravak je mogao produžiti jedino prihvatom gostoprimaljive ponude Gustava Barabaša da se kod njega nastani. Uz poziv na to svjedočanstvo valja, međutim, odmah upozoriti da u njemu izrečena tvrdnja kako je kod Barabaša stanovao »nekih tri mjeseca« nije ništa drugo no jedna od onih kronoloških generalizacija kakvih se može podosta naći u Krležinim usmeno priopćavanim sjećanjima.⁴⁵ Prihvati li se, naime, ova tvrdnja kao točna, neizostavno bi se onda moralo uzeti da je, uključivši vrijeme što je stanovao u hotelu, u Moskvi ostao najmanje tri i pol mjeseca, dakle sve do sredine lipnja 1925., što bi pak poricalo njegove ranije iskaze, u čiju vjerodostojnost nema nikakva razloga sumnjati. Opravdano je, međutim, zaključiti da je Krleža napustio Moskvu već zadnjih dana u travnju, nakon što je 20. u mjesecu bio nazočan na premijeri Erdmanove drame *Mandat* u Majerholdovu teatru.⁴⁶ Proizlazi to posredno, no zato ništa

nekoliko dana, nipošto se ne mijenja opća kronologija. Neosporiv je podatak da je Krleža krenuo u Moskvu upravo iz Zagreba, i to tek u drugoj polovici veljače 1925.

⁴² I. Očak, *Krleža–partija*, nav. dj., str. 136.

⁴³ I. Očak, *Pisma Miroslava Krleže...*, nav. dj., Dok. 41; M. Kolar-Dimitrijević, *Cesarčevi susreti...*, nav. dj., str. 14 i 16.

⁴⁴ Vasilije Kalezić, *Pokret socijalne literature* (Beograd, 1975, str. 47). Kalezić, prepričavajući svoj razgovor s Krležom iz 1974., također kaže da je Krleža bio »izvanredno primljen u Moskvu«, da je ručao s Lunačarskim te da je odbio ponudu Tairova da režira *Golgotu* zbog neslaganja s predloženom mu preinakom završetka drame. Tako se može naći pokriće samo za susrete s Lunačarskim koje je Krleža u, doduše, drukčijem kontekstu prethodno notirao u dnevničkom zapisu od 12. prosinca 1967. (*Forum*, 11/1972, 6, 945). Uz navod o *Golgoti*, upozorit će da je o drami, s prijedlogom za njezinu izvedbu, govorio Branko Gavella na predavanju na proslavi MHAT-a u Moskvi 1928. (*Sovremennyi Teatr*, 3/1928, 48), i što je Krleži bilo poznato. Ako ne ranije, a ono svakako iz polemičkih napisa u *Hrvatskoj straži* 1936. godine, kojima je Gavellino predavanje glavni povod napada na Krležu.

Za razliku od Kalezićeva izvještaja, *Krležina sjećanja iz 1978.*, što ih u knjizi *Krleža–partija* Ivan Očak (nav. dj., str. 136–139) doslovno prenosi na mjestima i sumira, pružaju poprilično drukčiju sliku i nude diferentne podatke. Ipak, uz provjerljive i u gornjem tekstu iskorištene navode, ni ta kasnija evokacija moskovskog boravka, naročito u svom političkom sloju, ne prikazuje Krležu kao informatora bez ostatka. Pažljivu čitatelju, naime, teško će biti izbjeći skepsu, ne samo u susretu s Krležinim izjavama o referiranju u Kremlju i odbijanju ponude da posjeti Staljina, već i o istupanju u Kominterni i, posebice, o suradnji u *Izvjestijama*, a koja je Očaka potakla na uzaludno istraživanje.

⁴⁵ Kao ilustrativan primjer, treba spomenuti da je u jednom razgovoru iz 1962. Krleža izjavio kako je »u Rusiji proveo skoro pola godine« (Nada Marinković, *Sećanje na Miroslava Krležu*, Beograd, 1987., str. 102).

⁴⁶ A. Flaker, *Berlinski intermezzo...*, nav. dj., str. 430

manje pouzdano iz njegova dnevničkog zapisa od 1. ožujka 1958., koji je u dosadašnjim istraživanjima ostao previđen, a u odnosnom dijelu glasi: »Treba se samo sjetiti prizora kada smo sa poznatim liderom KPD Katzom na povratku iz Moskve u Königsbergu na kolodvoru doznali da je maršal Hindenburg izabran za predsjednika Weimarske republike (30. IV. 1925)« (*Forum*, 12/1973, 1–2, 39). Upravo na osnovi ovog zapisa, a to mu ujedno služi i kao reverzina potvrda, objašnjivo je da je Krleža u nastavku puta koji ga je opet vodio preko Beča mogao tamo »maja 1925« još jednom susresti svoga moskovskog stanodavca Gustava Barabaša, kako je to zabilježio u dnevničkom zapisu od 24. kolovza 1967. (*Forum*, 11/1972, 6, 829). I ne samo to, nego da je s takvom putnom kronologijom također mogao stići na vrijeme u Zagreb da 19. i 29. svibnja bude nazočan na održanim premijerama *Michelangelo Buonarrotija* i *Adama i Eve*. Dakako, nema dokaza da je Krleža doista bio na ovim premijerama, ali se time ipak ništa ne dovodi u pitanje. O njegovu tada već zagrebačkom prebivanju u svemu, neporecivi naputak daje upravo Krležin onovremeni tekst u kojemu izrijeком naglašava da je jedan »majski dan« proveo u – Mariji Bistrici (*Kod majke božje bistričke*, *Književna republika*, II/1925, II/8, 374).

U Zagrebu, poslije moskovskog putovanja koje je dakle potrajalo nešto više od dva mjeseca (kraj veljače – svibanj 1925), prvi je i neodložni Krležin posao bio da pripremi sedmi broj *Književne republike*, koji će – kao idući u redu, s oznakom za srpanj, izaći krajem tog mjeseca. U zaključnoj uredničkoj napomeni u tom, sedmom broju, koju je objavio pod naslovom *Objašnjenje pretplatnicima 'Književne republike'*, Krleža ne spominje samo putovanje, nego njime izazvani prekid u tiskanju časopisa označuje kao »demonstraciju« protiv neredovitih pretplatnika, koja je usto »iz administrativnih razloga došla vrlo dobro«, da bi se ritam izlaženja drugog godišta uskladio s kalendarskom godinom.

Ovo *Objašnjenje*, koje već samo zavređuje pažnju kao rječiti dokument o Krležinim, inače, stalnim mukama s neurednim pretplatnicima (primjerice, potkraj 1924. od dvije tisuće pretplatnika samo je polovica podmirila dugove), jedno je od desetak njegovih, na omotnicama ili pak zaključnim stranicama pojedinih brojeva *Književne republike* zapretanih uredničkih poruka.⁴⁷ U svim tim sastavcima manjeg opsega i svakako reklamnih ciljeva naglašeno se ističe Krležina briga oko financijskog održanja časopisa, kojemu je u koprivničkoj fazi čitalac glavna, a od Krležina preuzimanja u samostalnu nakladu početkom 1926. – jedina podrška. No, uz taj neizostavni ingredient i iza uglavnom sličnih naslova, nalazi se u tim porukama i materijal vrijedan da se bar u istraživačke svrhe izvuče iz zaborava.

U tom pogledu zanimljivošću se izdvajaju poruke s najavama sadržaja za pojedine brojeve časopisa koje, kao u svemu izvorna svjedočanstva, pružaju uvid u izvjesne Krležine uredničke i naročito autorske nakane. Neke su od njih ostale neostvarene te im se nakon najave gubi svaki trag, dok se za druge može pretpostaviti ili čak bez većih teškoća utvrditi veza s objavljenim djelima prema kojima stoje kao njihovi prvi navještaji ili planske naznake. Među primjerima spomenimo za izlazak u šestom veljačkom broju 1925. predviđeni pregled »razvoja političke krize« koji je ostao neobjavljen, ali se to njegovo oglašavanje može bez većih teškoća prepoznati kao početni moment u oblikovanju tek 1953. tiskanog *Kalendara jedne parlamentarne komedije*, pa samim time uzeti i kao objektivna potvrda za Krležino datiranje konačnog nastanka ovog teksta u 1926. godinu. Tu je, nadalje, za isti broj najavljeni *Krležin fragment iz madžaronskog ciklusa grad Agram*, koji je, ostavši nerealizir-

⁴⁷ Od tih uredničkih poruka, samo je citirano *Objašnjenje pretplatnicima 'Književne republike'* pretiskano u knjizi *Sa uredničkog stola* u sarajevskom izdanju Krležinih *Sabranih djela* (Sarajevo, 1983, str. 25); sve ostale poruke ovdje se prvi put objavljuju.

ran pod takvom naslovom, dakako otvoren različitim pretpostavkama, no u isti mah dopušta da se na tematskoj liniji odčita kao najranija informacija o eseju *O našoj inteligenciji*, za koji se sada također može reći da je prije svoje konačne pojave u ožujku 1927., pod naslovom »pitanje naše inteligencije« bio predviđen za objavljivanje još u četvrtom broju časopisa za rujnu 1926. Slična usporedivost nameće se i u slučaju za isti četvrti broj oglašenog priloga »pisma iz fantastične zemlje Esklavonije« koji također nije nikada tiskan, ali značenjski upućuje na samo tri mjeseca kasnije, u šestom broju za prosinac iste godine objavljeni esej *Nekoliko riječi o malograđanskom historizmu hrvatstva uopće*, zapravo na njegov prvi odjeljak *Odlomci predgovora jedne studije o hrvatsko-srpskom problemu*. S osloncem pak na takve najave može se ne samo utvrditi kronologija nastanka poznatoga Krležinog eseja o Meštroviću, nego ujedno i razabrati njegova ništa manje zanimljiva prethodna etapa koja je, međutim, ostala bez ostvarenja. Temu o Meštroviću, kako se sada može utvrditi, započinje Krleža već početkom 1925. i to s najavom za spomenuti šesti broj »aktuelnih 'balkanskih razgovora' (o Meštroviću i državnosti)«, što je vremenski kao i naznačenim konceptom izravno smješta u slijed tekstova povezanih s ovdje ranije zabilježenim Krležinim boravkom u Beogradu s kraja svibnja i početka lipnja 1924. (npr. *Balkanske impresije*). Krležin odlazak u Rusiju potkraj veljače 1925. svakako daje mogući razlog izostanka objave »razgovora«, ukoliko su oni tada i bili tekstualno finalizirani, a izgleda da nisu, jer sljedeći spomen Meštrovića u časopisu ukazuje na novi povod. Naime, u oglasu sadržaja za prvi broj četvrtog godišta *Književne republike*, koji je Krleža planirao za izlazak u siječnju 1927., najavljen je i njegov prilog *Antireligiozno razmatranje o religioznom problemu Ivana Meštrovića*, no to je već esej koji će pod naslovom *O Ivanu Meštroviću* doći pred čitatelja tek u lipanjskom broju *Književnika* iduće, 1928. godine. Najava, dakle, potvrđuje da je Krleža reagirao neposredno na Meštrovićev članak o Michelangelu u *Novoj Evropi* za studeni 1926., kako i sam uvodno objašnjava u eseju, a k tome napose tumači promjenu naslova do koje je došlo u izdanju iz 1957. (*Ivan Meštrović vjeruje u boga*) kao povratak osnovnoj zamisli.

Da bi se izbjegao eventualni nesporazum, uz gornji navod o prvom broju *Književne republike* za 1927. godinu potrebno je izvjesno objašnjenje. Pošto je 1926., nakon prekida poslovnih veza s Vošickim i zbog pretplatničkih dugova nagomilanog deficita isprva pomišljao na likvidaciju *Književne republike*⁴⁸, a onda, promijenivši odluku uspio objaviti samo šest brojeva u smanjenom formatu, Krleža je za iduću, 1927. godinu planirao povratak mjesečnom izlaženju. Kako je, naime, najavio u uredničkoj poruci u šestom prosinačkom broju 1926., prvi broj za 1927. trebao se pojaviti već u siječnju i u sadržaju, uz spomenuti esej o Meštroviću, donijeti još dva Krležina priloga: *O hrvatskoj inteligenciji* i *Referat Buharina o savremenom imperijalizmu*. Za ostvarenje plana Krleža se ozbiljno pripremao, pa je uz ovu poruku posebno oglasio i svoju nakanu da tijekom 1927. poduzme »propagandističku turneju za 'Književnu Republiku', sa nizom predavanja o aktuelnim književno-kulturnim problemima«. Da li je i koliko je ta njegova ponuda naišla na pozitivan odaziv grupe »čitača iz provincije« kojima je i bila upućena, teško je reći. Izvjesne indikacije o tome pruža svakako predavanje o imperijalizmu, što ga je održao 27. ožujka 1927. u Osijeku (*Riječ radnika i seljaka*, 1/1927, 12, 2), kao i neki drugi njegovi onovremeni javni nastupi.⁴⁹

⁴⁸ Usp. Krležino pismo J. Benešiću od 14. travnja 1926., u: Antonija Šaban-Bogner, *Krležina pisma u arhivu Zavoda za književnost i teatrologiju*, *Forum*, 21/1982, 10–12, 642.

⁴⁹ Krleža je 1926. godine, također u Osijeku, održao predavanje o kineskoj revoluciji – što je ujedno i tema njegova članka *Kitajski događaji* objavljenog u *Borbi* od 30. listopada iste godine. O Krležinim, izgleda čestim i popularnim predavačkim nastupima u to vrijeme postoji i svojevrsno svjedočanstvo u pismu I. Steinera iz Berlina 1926., u kojem se uz ostalo predlaže zagrebačkoj studentskoj organizaciji »mnogo više javnih predavanja, diskusija

Međutim, očigledno je da time nije ipak dodao ni prodaji, a ni očekivanom potrebnom porastu pretplata, te je i dalje suočen s financijskim teškoćama morao odustati od svoje prvotne nakane i, umjesto u siječnju, s četvrtim godištem *Književne republike* krenuti istom 15. ožujka 1927. kad izlazi dvobroj 1–2. Situacija se nije ni nakon toga popravila, pa u dvobroju 3–4, koji se pojavljuje puna četiri mjeseca kasnije (15. srpnja), Krleža se ponovno obraća pretplatnicima s molbom da pošalju uplate »za šest brojeva 1927.« Ta njegova posljednja urednička poruka, iz koje je vidljivo da je već tada za četvrto godište predvidio još samo dva broja, sadrži i gotovo obeshrabrujući apel čitateljima da »ako im je stalo do toga da 'Književna Republika' nesmetano izlazi, neka traže nove pretplatnike«. Ali pomoći izgleda više nije bilo i Krleža, unatoč oslobađajućoj presudi na tužbu Državnog odvjetništva koje je 27. srpnja 1927., petnaest dana poslije njegove pojave, zaustavilo dvobroj 3–4, upravo s tim istim dvobrojem faktički i, takoreći neprimjetno obustavlja *Književnu republiku*. Nakon nepune četiri godine izlazenja i 34 broja s gotovo 1.600 stranica, časopis se ugasio zbog nedostatne materijalne podrške čitatelja, što ga je od početka pratilo, a s vremenom naraslo do mjere koja više nije bila svladiva ni drastičnim smanjenjem periodiciteta.

o protivničkim organizacijama i prije svega – ne uvijek Krleža« (Vojo Rajčević, *Revolucionarni omladinski pokret...*, nav. dj., str. 242 i 243).

PRILOZI

Književni oglas

Koncem oktobra početak će izlaziti »Književna republika«, mesečnik za sve kulturne probleme.

Već godinama zapaža se u nas nedostatak jednog kritičnog i književnog lista, koji bi po svom programu nastojao, da sa savremenog, slobodnog, od sviju koterijskih i provincijskih pogleda potpuno neovisnog gledišta, podvrgne temeljitom i objektivnom pretrahu svu takozvanu našu kulturnu tradiciju a naročito naše kritično i zapleteno stanje u svim kulturnim oblastima.

»Književna Republika« nastojat će da stalnim obaveštavanjem o stanju suvremenih evropskih pokreta, uspostavi vezu između naše čitalačke publike i sličnih nastojanja u ostalim evropskim i međunarodnim kulturnim sredinama: uz stalnu i oštru kritiku naših negativnih pojava te pojačanu književnu produkciju u svim strukama knjiga od analitičkog prikaza do t.zv. originalne beletrističke radnje. »Književna Republika« povesiti će borbu protiv svih kulturnih laži i parazitizmu sviju vrsta, za književno pravo talenta i afirmaciju solidne vrednosti.

»Književna Republika« izlaziti će u redakciji Miroslava Krleže u mesečnim svescima od najmanje četrdeset stranica revijalnoga formata. Pretplata na dvanaest brojeva sto dinara. Cena pojedinom broju deset dinara. Pretplata se šalje na administraciju lista. »Knjiž. republika« Knjižara Vinko Vošicki, Koprivnica. Rukopisi i knjige na uredništvo lista »Književna Repub.« Zagreb, Kukovićeve ulica 28.

[*Borba*, 2/1923, 39 (25. X), 6. Isto: *Omladinska borba*, 1/1923, 13, (1. XI), 10.]

»KNJIŽEVNA REPUBLIKA«
KNJIŽEVNI OGLAS I POZIV NA PRETPLATU

P. n. g.

Od oktobarskog prevrata i prvih dana formiranja našeg državnog stroja, kada je u Zagrebu izlazio »Plamen« prvi književni list na Balkanu, koji se je stavio u paralelu sa velikim internacionalnim evropskim kulturnim nastojanjima i koncepcijama, zapaža se u nas nedostatak jednog kritičkog i književnog lista, koji bi po svom programu nastojao, da sa savremenog, slobodnog, od sviju koterijskih i provincijalnih pogleda potpuno neovisnog gledišta, podvrgne temeljitom i objektivnom pretrahu svu takozvanu našu kulturnu tradiciju, a naročito naše današnje haotično i zapleteno stanje u svim kulturnim oblastima.

Sve naše socijalno-reformističke i naprednjačke predratne orijentacije, (unutar kojih se kretala gotovo sva naša doratna književna produkcija), sva su ta nastojanja i struje nestale u haosu posljednjega decenija tako, da kod nas u prostoru književno-kulturnom vlada potpuna praznina, u vreme, kada se kao nikad još oseća potreba za jakim solidnim podlogama i izrazitim smerovima.

Petogodišnjim iskustvom se je pokazalo, da se svi naši književno-naprednjački i književno-nacionalistički klišeji i suviše nedostadni i mnogo preslabi, da bi se na njima dale zidati jake koncepcije, i danas kada je život nabacio čitave serije problema, vlada kod nas između knjige i stvarnosti disproporcija veća nego ikada, zapaža se pomanjkanje svake jače linije u svim kulturnim oblastima.

Uočivši sve to, zaključila je jedna grupa književnika da pokrene novi književni list i tako se je javila »Književna Republika«, mesečnik za sve kulturne probleme. »Književna Republika« nastojat će da stalnim obaveštavanjem o stanju savremenih evropskih kulturnih pokreta, uspostavi vezu između naše čitalačke publike i sličnih nastojanja u ostalim međunarodnim sredinama, te tako komparativnošću osvetli i objasni kod nas koješta što izgleda na prvi pogled neobjašnjivo.

»Književna Republika« nastojat će da pojača književnu produkciju u svim strukama knjige od analitičkog prikaza do originalne beletrističke radnje sviju vrsta, te uz stalnu i oštru kritiku naših negativnih pojava, povesiti borbu protiv mnogobrojnih naših kulturnih laži i parasitizma sviju vrsta za književno pravo talenta i afirmaciju solidne vrednosti.

Šaljemo Vam ovaj prvi broj lista na ogled i molimo Vas, da izvolite uvažiti, da je veliki deo spremijenoga materijala morao izostati usled tehničkog pomanjkanja prostora, i da će se opseg lista moći proširiti samo sa porastom pretplatnika, koji su ovakvom kulturnom pothvatu jedino uporište. Molimo Vas dakle, da se na list pretplatite, ili da broj vratite na administraciju. Cena je listu u pretplati na dvanaest brojeva sto dinara, a pojedinom broju u prodaji deset dinara.

»Književna Republika«

Uredništvo: Miroslav Krleža, Zagreb, Kukovićeve ul. 28
Administracija: Knjižara V. Vošicki, Koprivnica

[*Književna republika*, 1/1923, I/1, novembar (krajem listopada!)
Prilog na posebnom listu, 1. str.]

Poštovani prijatelju!

Pre mesec dana mi smo Vam poslali na ogled prvi broj mesečnika »KNJIŽEVNA REPUBLIKA«, što od konca oktobra prošle godine izlazi u Zagrebu pod uredništvom književnika Miroslava Krleže.

U pozivu na pretplatu mi smo Vam u glavnim potezima naveli one razloge koji su nas potakli na izdavanje navedenoga lista, i ocrtali prilike u našim kulturnim i socijalnim oblastima, koje traže nove i jasne orijentacije.

Grupa književnika, koji se kupi oko »Književne Republike« imade nameru, da bi iz toga lista stvorila potpuno neovisan književno-kulturni forum kao prvi preduslov svakoga samostalnoga i slobodnoga razvitka duha i sposobnosti. Ta ista grupa književnika izdaval je za vreme oktobarskoga prevrata i u prve dane nastajanja južnoslovenske države list za sve kulturne probleme »PLAMEN« koji se mnogo i rado čitao u krugovima proleterskim i radničkim koji su svesni neobične važnosti klasne borbe.

Vama je dakle poštovani prijatelju poznato da je »PLAMEN« prestao izlaziti zabranjen, a kako su valutne i novčane prilike kod nas vrlo teške i zapletene, eto, kroz četiri duge godine nije u našoj zemlji bilo kulturnog lista neovisnog, slobodnog i internacionalnog.

Iz priposlana prva tri broja »Književne Republike« mogli ste jasno da vidite smer naših nastojanja, nacrt spremljenoga materijala i našu najbolju nameru da ne zaostanemo za sličnim gibanjima ostalih kulturnih zemalja, te Vas mi dakle pozivamo poznavajući Vašu agilnost i organizacionu sposobnost da se prihvatite dužnosti poverenika našega lista.

Vi ćete tako našim nastojanjima učiniti veliku uslugu, a eventualnim uspešnim skupljanjem pretplatnika sebi osigurati sve one postotne prednosti što ih mi ustupamo knjižarama što prodaju naš list. Cena je pojedinom broju 10 dinara, od koje svote bi mi Vama odstupili uobičajenih dvadeset i pet postotaka knjižarskog rabata.

U nadi da ćete uvažiti da su svakom neovisnom listu pretplatnici jedino uporište i da će te se našim pozivu odazvati mi očekujemo Vaš odgovor.

S poštovanjem

ADMINISTRACIJA LISTA »KNJIŽEVNA REPUBLIKA«
KNJIŽARA V. VOŠICKI KOPRIVNICA. S.H.S.

[*Književna republika*«, 2/1924, I/1, januar (druga polovica veljače!).
Prilog na posebnom listu, 1. str.]

Književna Republika

objavila je u izdanim brojevima kritički prikaz A. CESARCA O VODI HRV REPUBLIKANACA STJ. RADIĆU, seriju problema ruske revolucije, odlomke studije DRAGIŠE VASIĆA o zaveri od dvadeset i devetog maja godine 1903., više novela M. KRLEŽE. U pripremi: partije Lenjinovog empiriokriticizma, TROCKOGA Devetstotina i pete, GORKOGA Malograđanin i revolucija, G. F. NIKOLAJA Biologija rata, KANTOV MIROVNI SPIS, ROMAIN ROLAND, DAUMIER, GOYA, GEORG GROSS.

[*Književna republika*«, 2/1924, I/2, februar (početak ožujka!),
unutrašnja stranica naslovnog lista ovitka.]

Poziv pretplatnicima, poverenicima i prijateljima
»Književne Republike«

S ovim brojem završava se druga pretplatna četvrt prvoga polugodišta izlaženja našega lista. Pozivaju se svi oni koji nisu na ogled poslane brojeve vratili, da pravodobno namire svoje novčane obaveze, jer su izdatci oko izdavanja lista veliki, a kao što je u prvom broju i pozivu na pretplatu naglašeno, list nema druge podloge do pretplatnika. Svima koji list primaju a nisu još uplatili pretplate, prilazemo u ovom broju poštanski ček, da ispune svoju dužnost. U protivnom slučaju obustavljamo list.

Administracija Književne Republike, knjižara V. Vošicki, Koprivnica.

[»Književna republika«, 2/1924, I/3, mart [početak travnja], unutrašnja stranica naslovnog lista ovitka.]

Poruka uredništva i administracije pretplatnicama
»Književne Republike«

Od dve hiljade pretplatnika »Književne Republike« koji list redovno primaju na svoju adresu, koji se bune zapne li gde koji primerak na pošti i ne stigne li pravodobno, koji stoje s administracijom u prepisci, i od kojih se dobar deo najavio sam, a dobar deo opet nije povratio na ogled poslanog primerka i tako pasivno pristao na pretplatne obveze, od te dve hiljade pretplatnika oko pedeset postotaka do dana današnjega nije uplatilo ni filira pretplate.

Kako da objasnimo ovu pojavu?

Ili azijskim nemarom i svima nama prirođenom površnošću, ili time da tih pedeset perčenata naših adresanata prosto baca K. Republiku među stare papire na ormare i tavane, ka ostalim kupovima časopisa i knjiga što već nekoliko decenija trunu po našim t.zv. civilizovanim kućama. Čoveku kod takve pomisli stane pamet! Sa ovim

dvanaestim (devetom od ove god.) brojem svršava prva godina izlaženja našega lista. Ovaj broj šalje administracija na sve naslovnike, koji još nisu uplatili – poštanskim pouzecom. Molimo onu mnogopoštovanu gospodu, koja su list kroz čitavih dvanaest brojeva primila a nisu ništa uplatila, da u slučaju ne žele li uopće platiti – povrate kretom pošte zadržane kompletne lista, da nas barem tako odštete u negativnom godišnjem obračunu. Ono što su iz lista pročitali, to im poklanjamo! Ne povrate li lista smatramo ih našim dužnicima.

Molimo svu gospodu da uvažuje, da smo već u prvom pozivu na pretplatu upozorili, da je naš list potpuno neovisan i da se oslanja tek na pretplatne prinose i da uvažuje, da niti ovaj apel nismo sastavili iz šaljive kerempuhovštine nego iz gole potrebe. Tisak, papir, administracija, omoti, poštarina, a najposle i saradnja, sve to znači izdatak novca i vremena, pak je dakle dužnost svakoga pretplatnika koji taj složeni posao troši da i svoje obveze namiri. Nadamo se itd.

Uredništvo i administracija

»Književne Republike«

[»Književna republika«, 2/1924, I/9, august, unutrašnja stranica zadnjeg lista ovitka.]

Sljedeći broj »Književne Republike«, januarski izlazi početkom februara. Osim pesama Batušića, Galinca i Cesarica, u tom će broju biti objavljen Cesarčev kritički prikaz Gavela–Babićevih režija: »Koki Manjišk« i »Noć sv. tri kralja« sa usporedbom sličnih ruskih nastojanja.

Prikaz Miloševićeve knjige P. P. režima, nastavak studije Dragiše Vasića od majske zavere do solunskog procesa, te odlomak Ciligine radnje o socijalno-filozofskom aktivizmu Rudolfa Goldscheidea, i kritički Osvrt na našu nauku u službi politike.

U februarskom broju, koji izlazi koncem februara, osim aktuelnih »balkanskih razgovora« (o Meštroviću o državnosti) u broju bit će objavljen Krležin fragmenat iz mađžaronskog ciklusa grad Agram; Cesarčev nastavak studije o Stjepanu Radiću, pregled najnovijih glazbenih događaja, razvoja političke krize itd.

S tim februarskim brojem završava prvo polugodište, te se pretplatnici pozivlju da ispune svoje pretplatne obveze kako bi list mogao da izlazi uredno i nesmetano.

[»Književna republika« 2/1924, II/4, decembar (siječanj 1925!), unutrašnja stranica zadnjeg lista ovitka.]

TREĆA GODINA KNJIŽEVNE REPUBLIKE

»Književna Republika«, mesečnik za sve kulturne probleme prelazi u treću godinu i upozorava sve pretplatnike i čitače tog jedinog nezavisnog i međunarodnog glasila na Balkanu da je TAČNA PRETPLATA JEDINA MATERIJALNA PODLOGA NAŠEG UREDNOG I TAČNOG IZLAŽENJA. Novčanim sredstvima mi smo stegnuti na minimalan prostor i mi nećemo biti u stanju da izgradimo sistematski i po planu list tako dugo dok se naši pretplatnici i čitači ne budu dosledno i odlučno stavili na stranu našega lista i to jedino tako da sakupljaju nove pretplatnike i uredno plaćaju pretplatu.

Ogromno gradivo izostaje iz svakog pojedinog broja isključivo iz tehničkih razloga, usled pomanjkanja prostora i novčanih komplikacija, i mi pozivamo sve prijatelje i simpatizere našega lista da porade da se list proširi i da se pretplata plati pravovremeno i tačno. PRETPLATA 50 DINARA ZA ŠEST BROJEVA GODINE 1926. ŠALJE SE NA ADMINISTRACIJU »KNJIŽEVNE REPUBLIKE« ZAGREB, KNJIŽARA HOFMAN ILICA BR. 92. BR. POŠT. ČEKA 3385.

Od prvoga maja »Književna republika« štampa se u Zagrebu u štampariji Gaj, Martićeva ul. 3.

[»Književna republika«, 3/1926, III/1, 1. maj, unutrašnja stranica zadnjeg lista ovitka. Isto: »Književna republika«, 3/1926, III/2, 1. jun i III/3, 15. jula.]

POZIV PRETPLATNICIMA

Sljedeći broj »Književne Republike«, (četvrti), izaći će koncem augusta, radi praznika. Osim ostalog materijala, tu će biti štampana pisma iz fantastične zemlje Esklavonije, aktuelni članak o desetogodišnjici bitke na Somi i jedno nereseno i vrlo tužno pitanje, pitanje naše inteligencije. Članak Trockoga o Propasti Velike Britanije, prikaz Barčeve knjige o Šenoi itd. itd.

Umoljavaju se svi pretplatnici da uplate priloženim čekom pretplatu od 50 dinara za šest brojeva »Književne Republike« do konca ove godine. Pretplata šalje se na Administraciju »Književne Republike«. Zagreb, Ilica 92 Knjižara Hofman.

Uvažite, da je pretplata jedina podloga izlaženju našeg lista. Tražite nove pretplatnike! Agitirajte! Šaljite pretplatu!

[»Književna republika«, 3/1926, III/3, 15. jula, str. 168.]

KNJIŽEVNA REPUBLIKA U GODINI 1927.

Sa godinom 1927. prelazi »Književna Republika« u ČETVRTU GODINU SVOGA IZLAŽENJA. Kao i do sada, »Književna Republika« izlazić će u revijalnom formatu, jedamput mjesečno, sa najmanje 60 stranica teksta. Godine 1927. štampat će se »K. Republika« u dve knjige, svaka knjiga u šest brojeva, sa 400 stranica. Pretplata na

obe knjige četvrtoga godišta »Književne Republike« iznosi 100 Dinara, a na jednu knjigu 50 D. ZA INOSTRANSTVO DVOSTRUKO. Prvi januarski broj g. 1927. (G. IV. br. 1) donet će nastavak studije M. Krleže o hrvatsko-srpskom pitanju i to poglavlje o HRVATSKOJ INTELIGENCIJI, zatim ANTIRELIGIOZNO RAZMATRANJE O RELIGIOZNOJ PROBLEMU IVANA MEŠTROVIĆA, REFERAT BUHARINA O SAVREMENOM IMPERIJALIZMU itd.

[»Književna republika«, 3/1926, III/6, 15. decembra, unutrašnja stranica zadnjeg lista ovitka].

UPOZORENJE ČITAOCIMA I SIMPATIZERIMA »KNJIŽEVNE REPUBLIKE«

Tokom godine 1927, namerava Krleža da priredi propagandističku turneju za »Književnu Republiku«, sa nizom predavanja o aktualnim književno-kulturnim temama. Pojedinih grupama čitača iz provincije, koji žele da organizuju takvo predavanje »Književne Republike« daje informacije Uredništvo lista: »Književna Republika«, M. Krleža, Zagreb, Kukovičeva 28.

[»Književna republika«, 3/1926, III/6, 15. decembra, unutrašnja stranica zadnjeg lista ovitka].

PRETPLATNICIMA, koji nisu namirili pretplate poslan je Peti broj »Književne Republike« pouzecom. Takvih pretplatnika, koji su sve brojeve K. R. redovito PRIMILI, A POUZEĆE VRATILI NE PLATIVŠI NIŠTA, IMADE OKO STOTINU. Pozivaju se dakle sa strane uredništva i administracije, da urede to pitanje, tim više što im je VRLO DOBRO POZNATO DA SE NE RADI O NIKAKVOJ MATERIJALNOJ DOBITI, nego o eksistenciji jednoga lista, što ga mnogi čitači K. R. drže potrebnim.

Eventualne promene adrese i reklamacije šalju se na ADMINISTRACIJU KNJIŽEVNE REPUBLIKE ILICA 92 KNJIŽARA HOFMAN.

Pozivamo sve prijatelje, simpatizere i čitače našega lista da šire list i da deluju da se pretplata plati tačno i pravovremeno.

[»Književna republika«, 3/1926, III/6, 15. decembra, vanjska stranica zadnjeg lista ovitka.]

Umoljavaju se pretplatnici da plate pretplatu za šest brojeva 1927. 50 Dinara. Uredništvo i administracija lista mole čitače »KNJIŽEVNE REPUBLIKE«, ako im je stalo do toga da »Književna Republika« nesmetano izlazi, neka traže nove pretplatnike. Tražite od Administracije Književne Republike KNJIŽARA HOFMAN Zagreb, Ilica 92 Telefon 9-58 poštanske čekove i šaljite nove pretplate.

[»Književna republika«, 4/1927, IV/3-4, 15. jula, unutrašnja stranica zadnjeg lista ovitka.]

IV. TRI UREDNIKA (1930)

Nakon objavljivanja članka *Pro domo sua* u veljačkom broju *Književnika* 1930., pošto mu je uredništvo časopisa odbilo polemičku studiju o kazališnim kritikama Rudolfa Maixnera i Josipa Horvata, Miroslav Krleža je 9. travnja iste godine u Glazbenom zavodu u Zagrebu održao predavanje u kojem je, po vlastitim riječima, »pročitao nekoliko odlomaka iz te svoje studije« (*Moj obračun s njima*, Zagreb 1932., str. 5). Zatečen uskratko časopisnog prostora, u međuvremenu se odlučio da studiju, podijeljenu u posebna poglavlja prema imenovanim kritičarima, još proširenu osvrtom na Stanka Tomašića te providenu u dvama uvodnim odjeljcima, objavi kao zasebnu knjigu u svojoj nakladi i kopirničkom tisku Vinka Vošickog pod naslovom *Tri urednika. Studija o našoj kazališnoj kritici* tako koncipirane knjige trebala se pojaviti u iznimno kratkom roku, uoči praizvedbe »Lede« koja je bila najavljena za 10. travnja 1930.⁵⁰ Ali Krleža, naglo kao što ga je i započeo, prekida izdanje još u procesu tiskanja. Od tog dosad nepoznata izdavačkog Krležina pokušaja, koje je i sam prepustio, posvemašnjem zaboravu, sačuvala su se brigom Vinka Vošickog tek prva dva tiskana arka koji sadržajno obuhvaćaju spomenuta dva uvodna odjeljka, naslovljena *Predgovor* i *Uvod* te početak prvog poglavlja »Rudolf Meixner«.⁵¹

Glavni dijelovi pripremane knjige koja je, prema impresumu otisnutom na stranici prije »Predgovora«, trebala izaći u 2500 primjeraka i koja je imala određenu prodajnu cijenu od 20 dinara, nisu se sačuvali iako je u tisku bilo više no što se to sada može pokazati.⁵² Međutim, sama po sebi ta činjenica ne postavlja naročite zagonetke, niti pak poglavlja o Maixneru, Horvatu i Tomašiću koja su bila povod i razlog knjige koju valja knjižiti kao izgubljene Krležine radove. Nema, naime, nikakve dvojbe da ih je Krleža, prvo poglavlja o Maixneru i Tomašiću, kao pojedinačne napise objavio već u razdoblju svoje obnovljene suradnje u *Književniku* potkraj iste 1930. godine (*Slučaj gospodina Rudolfa Meixnera* i *Nekoliko rečenica gospodina Stanka Tomašića*), a ono o Horvatu potom je u prvotisku uvrstio u *Moj obračun s njima* (»Urednik 'Jutarnjeg lista' g. Josip Horvat kao kazališni kritičar«). Potvrdu ovakvom zaključku, uz Krležine referencije u samim tim napisima što ih objašnjavaju kao dijelove u veljači 1930. odbijene studije, pruža i sačuvani početak poglavlja *Rudolf Meixner* iz *Tri urednika* koji je, lako je primijetiti, istovjetan početnim dvjema stranicama netom spomenuta članka o Maixneru. Dakako, prema tekstacijama u *Književniku* i *Oračunu* očito je također da u navedenim objavljivanjima ta poglavlja nisu samo ponovljena, nego ih je Krleža, s obzirom na potonji tijek i zahtjeve polemike, proširio novim materijalom i pritom je

⁵⁰ Podatak o terminu izlaženja vidi se iz Krležina nedatirana pisma Vošickom u kojemu ga moli da požuri s poslom i zgotovi knjigu do »premijere« koja »će biti desetoga« (v. I. Očak *Pisma Miroslava Krleže u Koprivnicu, Podravski zbornik*, Koprivnica, 1984, dok. 15; pismo je u Očakovu tekstu pogrešno datirano, kao »1923. Kraj godine«). Ovo je pismo ujedno i jedini Krležin dokument o *Tri urednika*. Za prvotni datum premijere *Lede* v. bilješku br. 5.

⁵¹ Nekoliko kompleta sačuvanih dvaju tiskanih araka s tekstem koji se u prilogu objavljuje, pohranjeni su u ostavštini Vinka Vošickog u Arhivu Muzeja grada Koprivnice, zajedno, s Krležinom rukom, izrađenim nacrtom prijeloma za knjigu, s писаћим strojem je s Krležinim rukopisnim ispravcima i inicijalima »M. K.« signirani tekst odjeljka *Predgovor*. Prema otiscima korekture i prijeloma za ova dva arka, iza naslovne stranice trebao je slijediti popis *Drame Miroslava Krleže*; taj popis koji je Krleža precrtao u reviziji u točnom prijepisu glasi: *Legenda* (u četiri čina), *Maskerata* (aktovka), *Galicija* (u četiri čina), *Golgota* (u pet činova), *Vučjak* (u tri čina s predigrom i epilogom), *Mikelandelo Buonarroti* (u jednom činu), *Cristoval Colon* (u jednom činu), *Kraljevo* (u jednom činu), *U predvečerje* (u jednom činu), *Adam i Eva* (u jednom činu), *U agoniji* (u dva čina), *Gospoda Glembajevi* (u tri čina) te *Leda* (u četiri čina).

⁵² U navedenom nedatiranom pismu Vošickom (v. bilj. 1), Krleža traži ponovnu »superreviziju 3. i 4. arka«, što pokazuje da je u slogu bilo više teksta negoli je sačuvan.

a to je ovdje potrebno posebno naglasiti, posegnuo u *Predgovor* i *Uvod* iz *Tri urednika*. Tako je »Predgovor« gotovo u cijelosti prenesao u *Uvod* iz *Obrachuna*, odnosno u članak *Slučaj gospodina Meixnera*, u koji je višekratno preuzeo pojedine faze pa i čitave ulomke iz *Uvoda*, da bi se materijalima iz toga teksta podosta koristio i u napisima o Tomašiću i Horvatu.

Premda tako nadomješten ili, možda točnije, kasnije i na drugi način tiskovno otvoren, Krležin pokušaj s *Tri urednika* može se također iščitavati i na razini vlastitog, specifičnog položaja u čitavom kompleksu piščeva spora i razračunavanja sa zagrebačkom kazališnom kritikom. Potekavši, naime, iz Krležine nakane da samostalnim nakladničkim nastupom stekne govornicu za nesputano uzvraćanje udaraca, ta se Krležina akcija otkriva prije svega kao inicijalna faza u kronologiji *Obrachuna*, upravo kao model za izdavačku profilaciju te polemičke knjige. S druge strane, i mimo svoje sudbine upotrebljenih pa odloženih izvora, sačuvani odjeljci *Predgovora* i *Uvoda* su potpuno ostvarene i u sebi zaokružene cjeline, koje ne samo brojčano uvećavaju nego i tematski pridonose korpusu Krležinih polemika. Izraziti je primjer u tom smislu odjeljak *Uvod* koji sadrži polemičke detalje o Maixneru i naročito o Horvatu, koje je Krleža možda pročitao na predavanju u Glazbenom zavodu⁵³, ali ih nije uvrstio u objavljene tekstove o tim svojim oponentima. Upravo zato »Uvod«, koji po svojoj citatnoj konstrukciji ilustrira Krležinu polemičku tvorbenu formulu, je podjednako stvarna i zahvalna dopuna napisima o Maixneru i Horvatu, a samim time i *Obrachun* u cjelini.

Kako je već rečeno, Krleža je *Tri urednika* dao u tisak neposredno nakon veljačkog razlaza s »Književnikom«; nema, međutim, nikakvih podataka koji bi upućivali kada je i zašto je obustavio izdanje u čijem je grafičkom pripremanju bio maksimalno angažiran. Jedan od razloga bilo je kašnjenje tiskare koje je Krležu prisililo da prvotni termin izlaska *Tri urednika* pomakne u dane iza premijere *Lede*⁵⁴, dodatni razlozi mogu se naslutiti iz načina na koji su dijelovi »Predgovora« i »Uvoda« preneseni u navedene tekstove o Maixneru. Tomašiću i Horvatu, odnosno u *Uvod* iz *Obrachuna*.

U tome transferu Krleža je, naime, preuzeti tekst u nekoliko slučajeva integrirao u nove cjeline i s njima ih grafički poistovjetio, a u drugim, uporabom navodnih znakova, izdvojio u obliku direktnih citata, za čije je isključivo izvoriste izrijekom naveo i naglasio samo – predavanje u Glazbenom zavodu. Takvo referencijalno prelaženje preko *Tri urednika* svakako nije bilo slučajno te ga možda nije pretjerano uzeti kao kronološki znak prema kojemu je trenutak javnog nastupa i s njime u vezi promijenjene polemičke situacije bio zapravo razlogom za koincidentan prekid rada na izdanju. Neposredna komunikacija s javnošću očigledno nije bila samo drastično povučeni potez, već je, u posljedici reakcije apostrofiranih kritičara zamaskirane uglavnom negativnim prikazima *Lede*, jednako tako nametnula potrebu drukčijeg, proširenijeg polemičkog nastupa negoli je to naslovom ograničena koncepcija projekta *Tri urednika* dopuštala. Otuda se pak ne čini posve utemeljen zaključak da, premda je u predavanju Krleža čak naglasio da će »sav citirani materijal objaviti«, kako pritom više nije pomišljao na *Tri urednika* nego je zapravo izrekao nakanu koju će ostvariti gotovo pune dvije godine kasnije knjigom *Moj obračun s njima*.

⁵³ Na takvu mogućnost upućuju Krležini *Podnaslovi* za predavanje (D.[ragutin] T.[adijanović], *List iz dnevnika* 1936, *Forum*, 21/1982, 10–12, 970–971), u kojima se neke tematske oznake podudaraju s tekstom odjeljka *Uvod*.

⁵⁴ O tom pomicanju termina Slavko Batušić 30. 3. 1930. piše Juliju Benešiću u Varšavu: »Fricova knjiga *Tri urednika* štampa se u Koprivnici i navodno će izaći tek za 14 dana, dakle iza premijere koja je definitivno fiksirana za 10. IV.« (Iz *Batušićevih pisama Benešiću*, *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, III/1977, 1, 136).

PRILOG

MIROSLAV KRLEŽA

TRI UREDNIKA

STUDIJA O NAŠOJ KAZALIŠNOJ KRITICI

ZAGREB

NAKLADA PISCA MCMXXX

PREGOVOR

Zanimljivo je kod ove studije između ostaloga i to, da je trebala da bude štampana u »Književniku«, književnom mjesečniku, koji izlazi u Zagrebu.

Kako sam u »Književniku« štampao svoje stvari pod pretpostavkom da je taj list potpuno slobodan i da u njemu mogu da štampam sve što potpisujem, a kako mi je uredništvo uskratilo da štampa ovu studiju o našoj kazališnoj kritici, to sam s tim uredništvom, naravno, prekinuo svaku vezu. Meni se već mnogo puta dogodilo da su mi razna uredništva odbijala rukopise iz raznih razloga, ali da će uredništvo jednog književnog lista uskratiti prostor svom glavnom suradniku, i to u momentu, kada se protiv tog suradnika pišu laži i klevete upravo zbog radnja štampanih u okviru tog istog lista, to je i u mom iskustvu zavrijedilo da se istakne kao neobičan događaj. Koji su pravi razlozi da »Književnik« nije htio da štampa ove studije o našoj kazališnoj kritici, to ne znam, ali kolikogod ti razlozi bili zanimljivi, oni su vrlo i značajni za naše književne prilike. Tako je došlo do toga, da sam odlučio štampati tu studiju samostalno.

Iz same studije izlučio sam po mogućnosti sve lične momente, ukoliko se tiču mog književnog rada. To je bila gesta svakako samozatajna, jer za mene lično, taj je materijal najzahvalniji: on mi najviše leži pod perom i on mi je u detalje poznat. To ne znači međutim da ću ja preko tog ranjavg poglavlja naše kritike preći samaritanski i da se neću zaustaviti nad mnogom bolnom stranicom i to iscrpno, samo ako mi ne bude dosadno!

Materijal objavljen u ovoj studiji vrlo je zanimljiv prinos za historiju naše suvremene književne civilizacije. Književnost kao vještina, u posljednjoj konsekvenci, sastoji se od dvije vještine: iz vještine gledanja i vještine pisanja. Ne mjeri se visina književne civilizacije po broju štampanih stvari, nego po obradbi rečenica. Rečenice su trajnije i neprolaznije od ruda i tkanina, od domova i strojeva, od bronce i od kamena. Po našim rečenicama sudit će poznija pokoljenja o našem stupnju književne civilizacije, kao i mi što sudimo danas o nestalim književnim civilizacijama po rečenicama starinskih natpisa. A po ovakvim rečenicama, kakve su citirane u ovoj studiji, sud o našoj suvremenoj civilizaciji ne će ispasti pozitivan. Kao što su pojedine citirane rečenice pod lećom ove knjige u svojim materijalnim podacima netočne, u svojoj građi nejasne, a u svojoj logici krive, tako isto su bezbrojne mase isto tako sagrađenih rečenica, što se kod nas skupnim imenom zovu »naša književna i kazališna kritika«, u svojoj građi isto tako nejasne, u svojim zaključcima sakriveno krive, a po materijalnim podacima nevjerovatno površne. Te se mase rečenica štampaju, one iz strojeva masne još od slagarskog crnila plaze po kavanama, po glumačkim živcima, po malograđanskim glavama, stvarajući nemir i nered na sve strane. Pisati ne znači drugo nego misliti. Nered u rečenicama je posljedica nereda u mislima, nered u mislima je posljedica nereda u glavi, a nered u glavi je posljedica nereda u čovjeku, a nered u čovjeku je posljedica nereda u sredini i u stanju te književne sredine. Ako je neko odlučio da vrši književnu kritiku, a to znači da hoće da iz nereda u rečenicama, u mislima, u glavama, u ljudima i u sredinama stvara red, onda takav subjekt ne smije biti neuređen ni u rečenicama ni u glavi ni u mislima. A kako stoji s tim redom u rečenicama i mislima naših kritičarskih glava, o tome govori sama studija iscrpno.

Metode pretraživanja pojedinih rečenica povećalom nisu nove. Te su metode primjenjivane od raznih ljudi u raznim sredinama, bez uspjeha. Ja lično ne nadam se nikakvom naročitom uspjehu ove svoje studije i pisanju ovih redaka – uostalom – nije svrha da se nešto dogodi. Osim toga što se događa u okviru ovih stranica ne će se dogoditi ništa. Ali i to je dosta.

Prebio sam gospodi njihova kritičarska pera po onoj Evanđelista Matije 26–52.: »Refer gladium tuum in locum suum: quicunque enim acceperint gladium, gladio peribunt«, što ovdje treba da znači: »Sklonite tu vašu kritiku, jer tko takve kritike piše, pravdedno je da od kritike strada«!

M. K.

U V O D

Prigodom prvog zagrebačkog gostovanja »Burgtheatera«, kazališni recenzent »Obzora« g. Meixner, »ogradio se od osnovne koncepcije« Schönherrove drame »Žena-Vrag« ovom motivacijom:

»Schönherrova Žena-vrag po svojoj psihološkoj zamisli nije stvorena da uživa široku i trajnu prodnu na koju nailaze takozvane vječne teme. Carmen je razumljiva u operi, jer tamo ona svojim temperamentom daje tenoru prilike da umire u visokom C.

Teže je shvatiti Carmen u Tirolu, makar su muškarci sa kojima ona ima posla pravi Tirolci.

O Schönherrovoj drami »Žena-Vrag«. Obzor od 27. I. 1928. br. 26.

»Po svojoj psihološkoj zamisli« Schönherrova drama Žena-Vrag stvorena je tako, da »uživa široku i trajnu prođu« na kazalištima centralnoevropskim već više od petnaest godina. Karmen nije razumljiva samo u operi već i u poznatom istoimenom djelu Prosper-Mérimee, koje je napisano god. 1847. Kako je Bizet komponirao svoju operu Karmen god. 1875, to je ta Prosper-Mérimeeova Karmen bila razumljiva i bez opere punih dvadesetosam godina. A zašto bi Karmen bila razumljiva u operi jer tamo, t.j., u operi »daje svojim temperamentom prilike tenoru da umire u visokom C« kad je stanje fakata u toj operi takvo da tenor ubija Karmen, dakle ne umire tenor, već Karmen, a tenor kod toga ne pjeva nikakav visoki C?

U Tirolu izlazi nekoliko dnevnika, ali u Tirolu sigurno nema ni jednog Tirolca koji uređuje jedan dnevnik, a da te i takve stvari ne bi znao; po čemu bi jedan kritičar imao razloga da se takvom motivacijom ogradi od »osnovne koncepcije« jedne dobre – ili loše – drame, to je nejasno.

Što znači kada g. Maixner pišući o drami g. Đure Dimovića »Svetome Ignjatiju« piše »o poganskim zaostacima importiranima u naš narod«?

»Nama se doduše čini da je i ovaj poganski zaostatak importiran kao što i čitava legenda pa da nije u vezi s našim narodom i njegovom etikom, jer motiv da pokajnik okajava svoje grijehе izvršujući svoj bivši zanat, u ovom slučaju razbojstvo, u slavu Boga, predstavlja opće dobro kršćanskog legendarija«.

O »Svetome Ignjatiju« Đure Dimovića »Obzor« br. 6. od 7. I. 1928. Legenda Đure Dimovića o »Svetome Ignjatiju« po g. Meixneru spada u import poganskih zaostataka, koji predstavljaju opće dobro kršćanskog legendarija. Taj poganski zaostatak u obliku kršćanske legende nije u vezi s našim narodom ni s njegovom etikom, jer je naš poganski narod prije svoga krštenja, t. j. prije primljenog poganskog importa kršćanskog legendarija, jer, jer je, što jer je? – »jer motiv da pokajnik okajava svoje grijehе izvršujući svoj bivši zanat, predstavlja opće dobro kršćanskog legendarija«.

Iz tog se mutnog problema razvila između autora g. Dimovića i kritičara g. Meixnera pravda o »metasceničkim nazorima«. Pravdajući se tako s g. Dimovićem g. Meixner dao je dragocjenu definiciju dubine i njenih vanjskih znakova.

»Pa makar g. Dimoviću koncedirali, da je njegovo djelo duboko – jer ono doista ima sve vanjske znakove dubine: težinu, neprobavljivost« itd. – ipak«

O »Svetome Ignjatiju« Đure Dimovića »Obzor« br. 6. od 7. I. 1928.

Kako vidimo g. Meixner dao je g. Dimoviću – posve – neznatnu koncesiju, da mu je djelo duboko, i to duboko sa svim vanjskim znakovima dubine: »s težinom i neprobavljivošću«, a kako ta duboka t. j. »teška i neprobavljiva« misao g. Meixnera nije ostala osamljenom, to se vidi iz citata kritike o »Sv. Ignjatiju« štampane u »Jutarnjem listu« 7. I. 1928. od g. Josipa Horvatha. Za njega je Sveti Ignjatije - »Faustovski problem prenesen u duše balkanskih hajduka«.

Slično misli o tim i takvim faustovskim problemima i g. Vladimir Dvorniković.

»Sve ono za što se oni (t. j. Montherlant i A. Gide opaska M. K.) bore i za čim se na sve moguće načine previjaju i kidaju, da naime budu goli i krvavi, elementarni i slobodni, da ožive strasti i instinkte bez stège i kočnica, sve to na primjer naš rasni jugoslavenski čovjek nesvesno i bez svoje volje jeste. On je to više tamo u svom malom gorskom selu nego Montherlant na svom pohodu u Fes ili Alžir.«

»Riječ« God. XXVI. br. 1. od 11. I. 1930.

Dva tipična zapadnoevropska literaturska dekadenta A. F. Gide i Montherlant sa svojim seksualnim i kriminalnim nastranostima nisu tako dekadentni kao naš »rasni čovjek u svom malom gorskom selu, nesvesno i bez svoje volje«.

Tajna tjelesna jednako je tajnovita u žabi kao i u Faustu. Samo što žaba živi potpuno nesvjesno i o tom faustovskom problemu nema ni pojma, dok je taj faustovski problem prenesen u dušu Goethea dao Fausta, a »prenesen u duše balkanskih hajduka 'Svetog Ignjatija'«, a prenesen u V. Dvornikovića logičnu tezu, da upravo zato treba da odbacimo trulež zapada, jer zapad trune, a mi smo zdravi, jer je »svaki čovjek u malom gorskom selu nesvesno i bez svoje volje« više natruo nego što je sam A. Gide u Alžiru, kada ljubaka s malodobnim Arapima. Doista, po svim »vanjskim znacima« dubine duboki! T. j. »neprobavljivo i teško!« Da je Dimovićevo pisanje slično »apsolutnoj rasnoj umjetnosti R. Wagnera«, kao što misli g. Horvath, to je već g. Parmačević napisao za Dimovićeve drame, kad je rekao da su duboke i rasne:

»Trebalo je da negdje u pozadini zatutnji i zaori Wagnerova glazba, da gledaocima protgnu srca i da im trnci prođu kroz hrptenjaču« (Riječ 6. II. 1925).

A kako je Wagnerova glazba po g. dr. Krenediću: »predmet ozbiljnog i dugotrajnog slušanja« (Riječ 3. XII. 1921. br. 274) mogla bi ta rečenica dobiti po prvi put svoje duboko značenje primjenjena na Đuru Dimovića i njegov faustovski problem. Kako to zapravo stoji s tim dubinama tog faustovskog problema, to nam je najdublje objasnio g. Stanko Tomašić.

»Dimoviću je dakle poslije mnogo godina borbe uspjelo da stvori kontakt između svojih dramskih stremljenja, glumaca i publike. Utvrđujući taj fakat treba ga svesti u pravu mjeru drugim faktom i konstatovati, da ni sa ovom dramom nije još stvoreno jedinstvo autora i glumaca i publike. Još se to trojstvo osjeća u punoj mjeri. Dimovićeve lica su sva u tolikoj mjeri individualna, da kroz sva tri čina ni na čas ne sačinjavaju cjelinu ni dueta ni terceta ni zbora. To ih čini vanredno jakim i kiparski prostornima u njihovim zasebnim akcijama.

U tom maskiranju individualizma pojedina lica ne daju jedno drugome ništa od svoje ličnosti, a baš iz toga davanja izlazi međusobna intonacija iz koje raste dijalog.

»Riječ« 8. I. 1928.

Dimoviću je dakle uspjelo da stvori kontakt između sebe, glumaca i publike. ali taj fakt kontakta treba svesti u pravu mjeru tim faktom, da između Dimovića, publike i glumaca nema kontakta. Upravo: kontakt postoji, samo jedinstva nema! ali kontakta, t. j. jedinstva nema ni između Dimovićevih lica. Kroz tri čina među Dimovićevim licima nema ni terceta ni dueta. A upravo to ih čini kiparski prostornima. Ta kiparski prostorna lica su maksimirana u svom individualizmu i ne dajući jedno drugome ništa, iz tog nedavanja izlazi davanje dijaloga.

Što znači da je nešto maksimirano? Da je stegnuto, ograničeno, limitirano. Cijene se mogu maksimirati, t. j. s maksimiranjem sprječava se porast cijena, a g. kritičar htio je da kaže upravo obratno od toga, da su ta »kiparski prostorna lica« maksimalizirana u svom individualizmu, t. j. da su preuveličana, ali sve da i nisu maksimalizirana, da su doista – doslovno »maksimirana«, upravo tako kao što je štampano, što bi sve to imalo da znači?

Dimoviću je dakle poslije mnogo godina uspjelo da stvori kontakt, ali mu nije uspjelo da stvori kontakt, a lica su mu kiparski prostorna i ne dajući jedno drugome ništa, daju si dijaloge.

A što hoće Dimović?

»Umjesto dosadašnjeg principa, po kojemu se efekt scenskog zbivanja gradi na dijalogu, na prelijevanju jednog lica u drugo, dakle na kolektivu scene (prokleti rječnik! – zaista bi trebalo kovati nove, jednostavnije riječi) Dimović gradi efekt scenskog zbivanja na principu, po kojemu jedno lice odskae na zrcalu drugoga, po kojemu se život razvija na međusobnoj plastici individua, gradi dakle na individuu!«

»Dimović uporedo sa forsom svojih principa scenskog efekta nastoji i oko jednog posebnog scenskog jezika, adekvatnog maksimiranju individualnosti svojih lica«

»Riječ« 8. I. 1928.

Kada se lica »prelijevaju« jedno u drugo, obično se to zbiva u vrlo intimnim prilikama, a dijalozi rađaju se onda, kada pojedina lica u svojim pogledima, nazorima ili interesima jedno od drugog odudaraju. Dijalog i prelijevanje dakle se međusobno isključuju. A što bi trebalo da znači princip »odskakivanja jednog lica na zrcalu drugog« i to na zrcalu »po kojem se život razvija na međusobnoj plastici individua«, to je ostalo potpuno faustovski mutno.

Mnogo jasniji primjer logike dao nam je g. Josip Horvath u svojoj recenziji o Sv. Ignjatiju u »Jutarnjem listu« od 7. I. 1928.

On piše o teorijama Đure Dimovića:

»Njegove teorije o rasnoj drami nijesu bez interesa (i Wagner je već u svojim operama pokušao stvoriti sličnu apsolutnu rasnu umjetnost)«.

Đura Dimović stvarajući tako apsolutnu rasnu umjetnost je Preteča, a Mesija apsolutne rasne umjetnosti »ima tek da dođe«.

A evo zašto!

G. J. Horvath u istoj recenziji kaže: Kao što je Sofoklo bio prije Aristotela, Corneille prije Boileaua, Verlaine – naravno bez e – prije svoje programatske pjesme, i Đura Dimović je Preteča prije Mesije.

Prije svega Verlaine je mogao biti prije svoje programatske pjesme subjekt x. y. Verlaine, ali kao pjesnik, on se afirmirao tek poslije nje, t. j. Verlaine je postao Verlaineom tek pišući svoje pjesme. »Art Poétique« štampana je u »Poèmes saturniens« 1886. Poslije toga »Sagesse« 1881. »Jadis et naguère« 1885. »Parallèlement« 1889. Smrt Verlaineova 1896.

Svoju kao što g. Horvath kaže »programatsku pjesmu« »Art poetique« Verlaine je napisao kada su mu bile dvadesetdvije godine, a umro je u pedesetidrugoj, dakle je poslije svoje programatske pjesme bio Verlaine još trideset godina. To je i posve logično jer se programi pišu prije koncerta, a ne koncerti prije programa. Boileauu bile su pedesetdvije godine, kada je umro Corneille, a napisao je svoju »Art Poétique« deset godina prije Corneilleve smrti. Dakle Boileau i Corneille bili su suvremenici. A jesu li Sofoklo, Corneille i Verlaine bili preteče rasnom mesijanizmu Aristotela, Boileaua ili Verlainea? Nije li g. Josip Horvath u tom istom sastavku priznao rasnu čudestvenost Ivanu Meštroviću, koji bi po tome trebao da bude filius ante patrem, t. j. Mesija prije Preteče? Ako je Đ. Dimović Preteča prije Mesije, što je onda Meštrović?

Sve su to čudesa i sve su to stilističke »umjetnine« g. Horvatha.

»Umjetnine su uopće jedina čudesa koja su još preostala u moderno nečudesno doba – kojemu se možemo i moramo diviti, dojm koji se moramo podavati, ali kojem nikad ne možemo otkriti recept stvaranja«

»Jutarnji list« od 8. I. 1928.

Dogodilo je u jednoj rečenici g. Horvathu kao što se dnevno zbiva njegovim bezbrojnim drugovima – u peru, – da je zaboravio pisući što je zapravo htio da kaže. Počeo je diveći se umjetninama u modernom vremenu, jer su umjetnine »jedina čudesa u modernom nečudesno doba« – i baš zato »dojmu se kojega«, tj. nečudesnog doba »moramo podavati i diviti«, ali »kojemu nikad ne možemo otkriti recept stvaranja«!

Mi ne možemo dakle da otkrijemo recept stvaranja modernom vremenu! I to nikad! A recept, to je liječnička farmakološka uputa po latinskom imperativu recipe, po kojoj farmaceut miješa pilule, vode, masti i, gdje je to nečudesno vrijeme propisalo »recept stvaranja« koji mi nikada nećemo otkriti, to će ostati faustovskom tajnom alkemičara kazališnih kritika i urednika »Jutarnjeg Lista« g. J. Horvatha.

G. Meixner, koji iz svog obzoraškog feuilletona dnevno sipa sentence, kao rijetke i skupocjene darove iz svoga »corne d'abondance-ak«, definirao je umjetnost mnogo duhovitije:

Što je prava umjetnost?

»To se zove prava umjetnost, što snagom svoje topline stvara posebnu optiku sa posebnim normama koje ne priznaju realističku pedanteriju«.

»Obzor« od 27. I. 1928. br. 26.

Svaki komentar ove duhovite sentence spadao bi u »realističku pedanteriju«, a kako su gospoda kritičari po svemu impresionistički raspoloženi, kao pravi rođeni artisti, to bi svaka riječ komentara ostala suvišnom »realističkom pedanterijom«. Dakle bez komentara!

Naučili smo u uvodu već mnogo toga. Da je Karmen razumljiva samo u operi, gdje umire tenor pjevajući visoki C. Da je naš narod bio kršćanski etičan već prije krštenja i da su mu paganski zaostatci kršćanskog legendarija strani. Da je duboko sve što je neprobavljivo i teško, i da su svi naši rasni ljudi dekadentniji od najdekadentnijih trulih zapadnjaka i da su upravo iz toga razloga zdravi! Naučili smo da lica postaju kiparski prostorna, kada između njih nema ni dueta ni terceta i da je bilo Preteča, koji su došli poslije Mesije. Sve su to čudesa naše suvremene kazališne kritike, »recept stvaranja koji ne možemo otkriti nikad«. A evo upravo to smo uzeli za svrhu ove naše studije! Da otkrijemo recept tog i takvog stvaranja! Da te alhemijski dragocjene tvorevine naših najboljih glava stavimo pod povećalo i da po mogućnosti otkrijemo o kakvoj se stvaralačkoj tajni u tom prekrasnom poslu radi? Ali kako je kod svakog posla potrebna izvjesna metoda, a kako tog materijala, što bi trebalo da se sistematski ispita, ima nepregledna masa, to smo se odlučili da u ovoj studiji istražimo samo tri imena: p. n. g. Meixnera, Horvatha i Tomašića. Najprije dakle gospodina Meixnera.

RUDOLF MEIXNER

U »Obzoru« od 1. II. 1930. god. LXXI. br. 26. str. 3. štampana je pod naslovom »nove knjige i časopisi« objava februarske sveske »Književnika«.

Moj članak »Pro domo sua«, štampan u februarskom broju »Književnika« str. 58–67. »Obzorov« recenzent »novih knjiga i časopisa« blagoizvolio je da počasti ovim komentarom:

»Miroslav Krleža, u članku »Pro domo sua«, iznosi najnovije i sasvim senzacionalno otkriće da se blagopokojni austrijski prestolonasljednik zvao Rudolf. Ovaj duhoviti pronalazak, koji je zacijelo plod dubokih autorovih nauka u jednom »a. u. kadetenšulu«, bez sumnje će izazvati najveći interes, jednako kao što će svakog čitaoca frapirati nevjerojatna oštroumnost kojom gosp. Krleža postavlja sljedeću misao: »Kritik treba da bude kritičan u prvome redu spram sebe sama«. Očito je da je toliku mudrost mogao napisati samo autor one homerske trakavice o Klanfarima i suviše čovjek koji nije još nikada pisao u novine za honorar, koji nije još nikada počinio nijedan »gaf« i t. d., ukratko čovjek koji piše samo »pozitivan književni posao«. A taj čovjek zove se dakako Miroslav Krleža, i on sve što napisao potpisuje punim imenom, jer misli da »je minimalno pravo svakog građanina da na svoju vlastitu intelektualnu odgovornost potpisuje sve što je napisao, pa i u onom slučaju, ako takva rabota nije pretjerano pametna«.

Zašto običnoj književnoj objavi ovakav komentar uredništva? U članku »Pro domo sua« ja sam spomenuo i g. R. Meixnera.

»Ja razumijem kada na primjer arbitar naših književnih elegancija i imenjak blagopokojnog austrijskog prestolonasljednika Rudolfa g. dr. Meixner govori o meni iz gornjogradske perspektive. Kada g. Meixneru izgleda da je za mene »put od domobranske vojarne do gornjega grada prilično strm« to razumijem. Teško se popeti meni domobranskom plebejcu do one društvene visine, iz koje g. Meixner na primjer piše svoje feuilletone u »Obzoru« po 75 para redak«.

»Nije potrebno da se distinguirana gospoda, otmjena ukusa, zanose za tako sumnjivu literaturu kao što je moja. Gdje bi došljak i parvenu smio da se pletem u naše saintgermainanske društvene prilike, gdje gospoda Meixner i P. v. Preradović igraju bridge u »bogatog rasvjetljenim« klubskim prostorijama Kluba Pen«.

Poznavajući prilično samosvjestan način pisanja g. R. Meixnera i uzevši u obzir da se moj natpis »Pro domo« tiče i njegove ličnosti, nema razloga da posumnjam da se g. R. Meixner blagoudostojao spustiti iz svoje »gornjogradske visine« da mene siromašnog i nepismenog kadeta pouči, kako treba da se vode javni razgovori s gospodom urednicima i šefovima listova.

Da se razumijemo odmah u početku! To što gospodin Meixner piše o književnim vrijednostima mojih drami i novela, to je meni savršeno irelevantno i on može da mi vjeruje na riječ, da me mnogo više uznemiruju njegovi pozitivni sudovi o mome pisanju nego negativni. Ja nisam dakle reagirao na pisanje g. Meixnera iz književnih nego iz društvenih razloga, izazvan njegovim socijalno-podrugljivim glasom »da je put od domobranske kasarne do gornjeg grada prilično strm«. Ta završna rečenica njegove kritike o mojoj drami »Gospoda Glembajevi«, kada sam je prije godinu dana pročitao, pričinila mi se u tolikoj mjeri neodgovornom, te nisam

THE OLD AND THE NEW KRLEŽA

SUMMARY. The paper entitled *The Old and the New Krleža* has four chapters. In the first three chapters the author quotes and comments some of the lesser-known Krleža's texts, mainly editorial plans and announcements concerning the magazines Krleža had either been editing (*Plamen, Književna republika*) or had intended to start (*Oganj*). The fourth chapter analyses the genesis of Krleža's intention to publish a book that was to be entitled *Tri urednika* (*Three editors*). Krleža gave it up in before publication and added some of the texts written for the book to the polemical work *Moj obračun s njima* (*My Clash with Them*). Although most of Krleža's texts published in this work have no distinctive literary value, it is their documentary significance in the reconstruction of Krleža's intellectual activities that makes them important. Some of the quoted texts may be considered to be epitomized literary programs because of the expressed views that concern esthetical, ethical and political issues. Other quoted texts are important for understanding Krleža's polemics, for instance, *An Announcement of the Bi-Weekly Plamen* (*The Flame*) written with August Cesarec, the second editor of *Plamen*, in 1919, a link in the long chain between the editors of *Plamen* and Dragutin Prohaska. Certain texts provide information on the development of some of Krleža's literary plans and changes in them. The announcement, for instance from *Plamen* no. 13, in which Krleža wrote about the forthcoming publication of »*Hrvatski bog Mars*, historički roman u 4 dela« (»*The Croatian God Mars*, a historical novel in 4 parts«), reflects an ephemeral phase in Krleža's deliberations about the literary form of his own »territorial army prose«.

The paper sets forth additional confirmations concerning the existence of certain Krleža's texts noted by other authors, hitherto known by word of mouth only. It also mentions the announcements of the works that had not been written: The paragraph dealing with Krleža's collaboration with *Nova Evropa* (*The New Europe*) brings forth new information about editorial interventions in his manuscripts. The most interesting case is perhaps the well-known *Pjesma iz hrvatske krčme* (*A Poem from a Croatian Bar*) that Milan Ćurčin, the editor of *Nova Evropa*, has altered somewhat, obviously with Krleža's consent (the alterations remained in subsequent publications of the poem).